Folia Historica Bohemica 39, č. 1 **Praha 2024**

https://doi.org/10.56514/fhb.39.01.03

Michaela O n d r á č k o v á

VINCENC Z VALDŠTEJNA: HOSPODÁŘ A PODNIKATEL?

ABSTRACT

This study deals with the issues of manorial management, entrepreneurial activities of the nobility and solving of financial issues at a nobleman's manor farm estate in the second half of the 18th century, shown on the example of Vincenc von Waldstein (1731–1797). It analyzes limits and possible changes in the manor farm estate management, shortcomings in business plans and their implementation, and it also strives to answer the question to which extent was the implementation of innovations complicated by unexpected external circumstances or personal traits of the owner of the manor.

Keywords: manor – entrepreneurship – Vincenc von Waldstein – indebtedness – 18th century – the Enlightenment

Vincenc z Valdštejna se narodil roku 1731[1)] jako příslušník starobylého šlechtického rodu Valdštejnů,[2)] díky čemuž patřil k nejzámožnějším aristokratům své doby v Čechách. Privilegované postavení mu umožnilo věnovat se během života vlast-

[1)] Vincenc z Valdštejna se narodil 15. července 1731 jako třetí dítě a druhorozený syn Františka Arnošta z Valdštejna a Marie Alžběty, rozené z Fürstenberka. Pokřtěn byl o den později 16. července 1731 v kostele svatého Štěpána ve Vídni. Matriční záznam je dostupný online na adrese: http://data.matricula\online.eu/de/oesterreich/wien/01-st-stephan/01-066/?pg=524. Jedná se křestní knihu (Taufbuch) vedenou v období od 1. ledna 1730 do 31. prosince 1732, konkrétní údaj je na straně 520.

[2)] V roce 1758 získal Vincenc z Valdštejna společně se svým strýcem Františkem Josefem Jiřím z Valdštejna privilegium od Marie Terezie, které umožnilo připojit k predikátu „z Valdštejna", ještě predikát „z Vartenberka". Pro větší přehlednost textu však bude i nadále používáno pouze pojmenování Vincenc z Valdštejna. Státní oblastní archiv v Praze (dále SOA Praha), Rodinný

ním zálibám, tedy především hudbě a divadlu, ale zároveň ho zavazovalo pečovat o rodové jméno a zděděný majetek.

Tehdejší panství a zámek představovaly svět sám pro sebe, který měl svůj pevný řád a společenskou strukturu.[3] Hlavním zdrojem příjmů byly výnosy z pozemků na základě vlastního zemědělského hospodaření, tedy z hospodářských dvorů, lesů či rybníků. Velká pozornost byla rovněž věnována vrchnostenským pivovarům, vinopalnám a mlýnům, díky nimž mělo panství dosáhnout hospodářské soběstačnosti.[4] Do vrchnostenské pokladny také plynuly nejrůznější poddanské poplatky a dávky.

Často se jako velmi problematický jevil vztah mezi vrchností a poddanými.[5] Vrchnost nad nimi držela dozor a zároveň plnila roli prostředníka mezi nimi a státem.[6] Za to byli povinni pravidelně plnit své závazky vůči vrchnosti, a to buď v peněžní formě či v podobě roboty.

Vrchnost nedůvěřovala svým poddaným, na druhé straně u nich sílila neochota k podřízenému postavení a pocit křivdy kvůli vysokým nárokům, jež na ně byly kladeny.[7] Obě strany však byly na sobě nejen po finanční stránce závislé. Války, neúroda a hladomory zapříčiňovaly úpadek hospodaření nejprve poddaných, ale pokles odvedených dávek se negativně projevil i ve vrchnostenských příjmech. Roli prostředníka mezi poddanými a samotnou vrchností zastávali vrchnostenští úředníci, kteří mohli svým přístupem vztahy zlepšovat či naopak zhoršovat.

Na stranu sedláků se ve svých Memoriálech[8] stavěl i Karel Egon z Fürstenberka,[9] který se nebál poukázat na chyby vrchnosti a nedostatky současného hospo-

---

archiv Valdštejnů (dále RAV), inv. č. 2810, sign. XVI-Y, kn. 16; srov. Jan ŽUPANIČ – Michal FIALA – Pavel KOBLASA, *Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra*, Praha 2014, s. 582.

3) Josef HANZAL, *Společenský význam české hudby v 18. století*, Studie muzea Kroměřížska 91, Kroměříž – Brno 1991, s. 11–14, zde s. 12.

4) Magdalena BERANOVÁ – Antonín KUBAČÁK, *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, s. 242.

5) Libor BEHÚL, *Struktura příjmů šlechty boleslavského kraje v polovině 18. století na základě tereziánského katastru*, in: Lenka Bobková (ed.), Život na šlechtickém sídle v 16.–18. století, Ústí nad Labem 1992, s. 223–229, zde s. 223.

6) Kamil KROFTA, *Dějiny selského stavu,* Praha 1949, s. 287.

7) Jiří MIKULEC, *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993, s. 56; srov. Jacques LE GOFF, *Kultura středověké Evropy*, Praha 2005.

8) Jaroslav PROKEŠ, *Memoriály o hospodářském stavu Čech před selskou bouří z roku 1775*, Časopis pro dějiny venkova 11, 1924, s. 37–53, 110–118; 12, 1925, s. 49–57, 111–116, 158–167.

9) Karel Egon z Fürstenberka byl bratrancem Vincence z Valdštejna z matčiny strany. Jeho matkou byla Marie Anna z Valdštejna. Zároveň byl i Vincencovým švagrem, neboť se oženil s Marií Josefinou, sestrou Vincencovy manželky Sofie ze Štenberka. Pro své zásluhy a podporování chudých i během hladomoru roku 1771–1772 byl přezdívaný „žebrácký advokát“. Věnoval pozornost vzdělání a zakládal soukromé hospodářské školy. Na hradě Křivoklátu nechal zřídit

daření. Podle jeho názoru většina vrchností neví nic o polním hospodářství a raději přenechává řízení svých statků úředníkům. Své poddané vrchnosti znají jen v podřízeném postavení a jejich názory na ně jsou plné předsudků. Nedochází jim, že pokud jsou chudí sedláci, je chudé i jejich panství, potažmo celá země. Navrhoval, aby se vrchnosti, ale i jejich poddaní vzdělávali v hospodářských zásadách. Za velmi užitečné a prospěšné pokládal pěstování brambor jakožto nenáročné plodiny a vyslovil se i pro snížení roboty či její nahrazení peněžními platy. Zároveň prosazoval, aby bylo poddaným poskytnuto potřebné vzdělávání. Těmto ideálům se Vincenc z Valdštejna ani řada jeho současníků nedokázali přiblížit, neboť spoléhali na staré a osvědčené metody při hospodaření a zároveň kladli důraz na své dědičné privilegované postavení i ve vztahu k vlastním poddaným.

Vincenc z Valdštejna vstupoval během svého života do různých společenských rolí. Asi by se sám charakterizoval jako znalec a milovník umění, mecenáš, violoncellista a neopomenul by zmínit ani titul předkraječe Království českého či císařsko-královského komorníka a tajného rady. Svým postavením byl jako jediný přeživší syn svých rodičů předurčen ke správě rodového majetku, který představovala panství Mnichovo Hradiště, Doksy a Bělá pod Bezdězem.[10] K panství Mnichovo Hradiště patřilo okolo 15 hospodářských dvorů[11] a 60 vesnic, dokeské panství čítalo 6 dvorů a 25 vesnic a bělské panství 3 dvory a 30 vesnic.[12]

---

rozsáhlou knihovnu. Na panství Podmokly již v roce 1779 zrušil pro své poddané povinnost robotovat a provedl raabizaci. Své sbírky přírodnin a umění odkázal Královské české společnosti nauk, ve které byl roku 1784 zvolen prvním prezidentem. Ivo CERMAN – Michal KONEČNÝ, *Tváře osvícenství*, Praha 2021, s. 135. Pro litoměřického biskupa Emanuela Arnošta z Valdštejna nechal zhotovit výpravný valdštejnský diplomatář. Petra NAČERADSKÁ, *Po stopách Valdštejnů*, Praha 2020, s. 66.

10) Podrobnější vymezení majetku Vincence z Valdštejna přináší ediční zpracování tereziánského katastru – viz Aleš CHALUPA – Marie LIŠKOVÁ – Josef NUHLÍČEK – František RAJTORAL (edd.), *Tereziánský katastr český I. Rustikál (kraje A–CH)*, Praha 1964, s. 72, 73,76, 77, 100, 101, 102; Pavla BURDOVÁ – Dagmar CULKOVÁ – Eliška ČÁŇOVÁ – Josef NUHLÍČEK – František RAJTORAL (edd.), *Tereziánský katastr český III. Dominikál*, Praha 1970, s. 62, 66, 67, 80, 81. Dále Josef Anton VON RIEGGER, *Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen*, Prag – Leipzig 1788; TÝŽ, *Archiv der Geschichte und Statistik insbesondere von Böhmen I*, Dresden 1792. Dále je možné využít topografické příručky: Jaroslaus SCHALLER, *Topographie des Königreches Böhmen IV. Bunzlauer Kreis*, Prag 1790; Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen II. Bunzlauer Kreis,* Prag 1834.

11) Viz Jan ŽIŽKA, *Hospodářské dvory bývalých panství v Čechách*, Praha 2016.

12) Jiří BERAN, *O pronájmu půdy v Čechách ve druhé polovině 18. století*, Sborník historický 8, 1961, s. 235–279, zde s. 237.

Převzetí dědictví

Když Vincenc z Valdštejna převzal v roce 1755 správu rodového majetku do svých rukou, nenacházel se v příznivé pozici. K řešení problémů a k potřebným změnám vedoucím k pozvednutí úrovně hospodaření se mu nedostávalo odvahy, potřebných znalostí ani finančních prostředků. Celkově špatnou finanční situaci zhoršovaly vysoké dluhy zděděné po předcích, ke kterým se přidaly další Vincencovy půjčky pro potřeby vlastní reprezentace. Vincencův otec František Arnošt se pokusil zastavit nárůst zadlužení valdštejnského majetku žalobou proti své vlastní matce Marii Markétě. Jejím zaviněním totiž lpěl na statcích valdštejnské primogenitury dluh dosahující částky 1,1 milionu zlatých, přičemž cena celkového zděděného majetku byla vypočítána na 2,43 milionu zlatých.[13)]

Situace se nadále zhoršovala, neboť ani František Arnošt nečinil kroky směřující k potřebné nápravě. Většinu života pobýval u dvora ve Vídni a správu svých panství přenechával na svých podřízených. Když v roce 1748 předčasně zemřel,[14)] nebyl jeho syn Vincenc způsobilý převzít dědictví v plném rozsahu. O řádný chod panství a správu majetku se tedy na základě rozhodnutí z 18. listopadu 1748 měli po jistou dobu starat poručníci, v první řadě Vincencova matka Marie Alžběta.[15)] Svými radami jí měli pomáhat také Vincencovi strýcové František Josef Jiří z Valdštejna z otcovy strany a Josef Vilém z Fürstenberka z matčiny strany. Marie Alžběta se sama necítila příliš zkušenou pro tak složitý úkol a s povděkem přijala do svých služeb Jana Václava Janouška. Na základě doporučení svého švagra Františka Josefa, který pokládal Janouška za vynikajícího hospodářského odborníka, ho Marie Alžběta ustanovila inspektorem nad všemi svými panstvími. S ohledem na potřebu hospodářských změn vydali poručníci ve vzájemné součinnosti hospodářskou instrukci.

Obsah této instrukce[16)] může sloužit jako názorný příklad dobového smýšlení i uvažování typického pro vrchnosti té doby. Marie Alžběta přenechala část svých pravomocí vybranému odborníkovi, který měl vždy dbát jejích zájmů. Podle dobového názoru nebylo v silách jednotlivce obsáhnout všechny zkušenosti a znalosti, proto bylo třeba úkoly rozdělovat. S plnou důvěrou se tedy hraběnka obrátila na svého inspektora Janouška a očekávala, že i ostatní úředníci budou zcela věrní své vrchnosti a následovat jeho příkladu. Pro správné fungování panství byla nutná

---

13) Jiří HRBEK, *Barokní Valdštejnové v Čechách*, Praha 2013, s. 338.

14) František Arnošt z Valdštejna měl mít dobrý vztah k poddaným na Třebíči. Jana BEČKOVÁ, *Valdštejnové a Třebíč 1613–1945*, Třebíč 2008, s. 39.

15) SOA Praha, RAV, inv. č. 3367, sign. II-3/VII/2, kart. 31, Vincenc z Valdštejna, jmenování, jednání, kvitance, korespondence 1748–1797.

16) SOA Praha, Ústřední správa valdštejnských velkostatků (dále ÚSVV), inv. č. 650, sign. XII-23-7/2, kart. 22, hospodářská instrukce pro panství Mnichovo Hradiště, Bělá, Doksy 1749.

spolehlivost všech zaměstnanců na všech úrovních. Úředníci se podle instrukce měli vyvarovat plýtvání, nepořádku a všeho škodlivého. Velké důvěry však od své vrchnosti zřejmě nepožívali, neboť se na mnoha místech objevují hrozby přísnými tresty a pokutami.

Instrukce obsahuje pokyny k nejrůznějším záležitostem, které však byly podány většinou velmi obecně. Úředníci měli za úkol sestavit přehledný soupis robotních povinností, aby získali přehled o tom, kdy by měly být příslušné práce vykonány. Dále měli na starost provádět pravidelné kontroly zadaných úkolů, aby byly dodrženy předepsané platby a dávky, a podle pokynů řádně vést pozemkové knihy. Lesníci se měli starat o zvěř, stavět krmítka a přístřešky a každoročně vyhotovovat soupisy o odstřelu a stavu zvěře. Jednou za rok měla být rovněž provedena celková účetní uzávěrka. Z hlediska vrchnostenského hospodaření byla věnována velká pozornost pivovaru, jelikož se jednalo o velmi výnosný podnik. Sládci měli podle ověřených postupů vařit dobré a dobře ochucené pivo. Aby mohli svému úkolu dostát, měly být do pivovaru pravidelně dodávány všechny potřebné suroviny, s čímž následně souvisí i pokyny pro správné vedení polních prací, především osévání a sklizně. Poddaní měli být poučováni a vedeni k pravé, tedy katolické víře. Museli proto pravidelně chodit do kostela, světit neděle a svátky. Ve vztahu k poddaným je také velká pozornost věnována regulaci chovu psů. V instrukci je dáno, že poddaní mohou chovat psy, ale pouze na ochranu svých pozemků. Každý pes měl být držen na řetězu u domu či boudy. Pokud se pes bude pohybovat volně nebo bude dokonce použit k lovu panské zvěře, bude zastřelen a jeho majitelé potrestáni.[17)]

Vincenc z Valdštejna po převzetí svých vrchnostenských práv všechny instrukce znovu potvrdil, podobně jako postupně potvrdil i mnoho dalších výnosů a privilegií udělených v minulosti jeho předky. V průběhu roku 1782 opětovně schválil například artikule krejčovského,[18)] ševcovského,[19)] kovářského[20)]a truhlářského[21)] cechu v Doksech.

---

17) Tamtéž, inv. č. 652, sign. XII-23-7/4, hospodářská instrukce pro panství Mnichovo Hradiště, Bělou a Doksy 1766.

18) Tamtéž, inv. č. 138, sign. I-1-14, kart. 1, Arnošt Josef z Valdštejna potvrzuje artikule cechu krejčovského v městečku Doksy. Listina znovu potvrzena Vincencem z Valdštejna 1782.

19) Tamtéž, inv. č. 139, sign. I-1-15, kart. 1, Arnošt Josef z Valdštejna potvrzuje artikule cechu ševcovského v městečku Doksy. Listina znovu potvrzena Vincencem z Valdštejna 1782.

20) Tamtéž, inv. č. 140, sign. I-1-16, kart. 1, Arnošt Josef z Valdštejna potvrzuje artikule cechu kovářského, kolářského, zámečnického, puškařského a bečvářského v městečku Doksy. Listina znovu potvrzena Vincencem z Valdštejna 1782.

21) Tamtéž, inv. č. 141, sign. I-1-17, kart. 1, Arnošt Josef z Valdštejna potvrzuje artikule cechu truhlářského v městečku Doksy. Listina znovu potvrzena Vincencem z Valdštejna 1782.

Po vzoru předků i okolí přenechával i Vincenc z Valdštejna správu svých panství na úřednících, od kterých očekával nejen loajalitu, ale také dostatečné odborné znalosti a schopnosti. Na rozdíl od svého otce nepobýval většinu času ve Vídni, ale na svých venkovských sídlech, hlavně na zámku v Mnichově Hradišti a v Doksech. Díky tomu měl lepší přehled o dění na svých panstvích. Ačkoli se pokoušel aktivně hledat východiska ze své finanční krize, nepodařilo se mu naplnit ideál dobrého hospodáře. Ve svých krocích se vyznačoval velkou opatrností, nebyl schopen přikročit k razantnějším změnám či kompromisům, ani se nemínil omezovat ve svých vlastních potřebách. V roce 1761 se pokusil o sepsání drobného hospodářského spisku rozporuplné kvality.[22] Pro svou osobní potřebu si vedl soukromé finanční deníky.[23] Jejich obsah je však velmi nepřehledný a doplněný různými typy značek, což mohlo sloužit i jako ochrana, kdyby se deníky dostaly do nepovolaných rukou.

Potřebnou podporu hledal u svých přátel, proto se také roku 1755 obrátil s prosbou o pomoc a radu na svého přítele,[24] hraběte Rudolfa Chotka.[25] Podle jeho názoru se měl Vincenc zaměřit na zvládnutí ekonomické teorie,[26] získat dokonalý přehled o svém majetku a za pomoci schopných úředníků tento majetek zvelebovat. Chotek svého přítele odrazoval od uzavírání dalších úvěrů a naopak mu radil, aby se pokusil investovat do zemědělské výroby.[27] Ke zvládnutí tohoto nelehkého úkolu mu poslal úředníka Knappa, který měl pomoci s případnou sanací.[28] Do jaké míry se Vincenc z Valdštejna skutečně držel těchto doporučení, vypovídá následující citát z Chotkova dopisu: *„Jste ještě příliš daleko od toho, abyste uspořádal svůj systém, a tomu, milý hrabě, musíte dát přednost před všemi ostatními věcmi."*[29]

Zlepšování hospodaření i životních podmínek poddaných byl dlouhodobý a nejistý proces, který nepřinášel okamžité výsledky ani finanční obnos. Vysoká zadlu-

---

[22] *Jeho Excellence, Vysoce urozeného Pána, Pana Wincenciusa, Římské Říše hrabětě z Waldštejnu a Wartenberku, dědičného pána panství Hradiště a Kláštera, Hyřberku, Bezděze, Bělý a Kuřívod. Jejich cýs. král. apoštolské milosti skutečného komorníka, a tajného Rady, též nejvyššího dědičného Předkrajiče v Království Českém, Společných Šafárův naučení, dle čehož pokračovati mají*, Praha 1761.

[23] SOA Praha, RAV, inv. č. 330, svatováclavský kalendář na rok 1768 s poznámkami Vincence z Valdštejna o jeho financích; inv. č. 332, Neuer Prager Calender zu Ehren des H. Wenceslai s finančními zápisy Vincence z Valdštejna z roku 1770.

[24] V dopisech se Chotek svěřuje Vincencovi z Valdštejna i s informacemi soukromé povahy, např. s okolnostmi sňatku jeho dcery.

[25] Ivo CERMAN, *Šlechtická kultura v 18. století*, Praha 2011, s. 463.

[26] Mezi dochovanou hospodářskou korespondencí byla objevena příloha *Hamburger Relations-Courier*, která vycházela od roku 1754.

[27] Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku*, Praha 2010, s. 257.

[28] Ivo CERMAN, *Chotkové. Příběh úřednické šlechty*, Praha 2008, s. 222

[29] Tamtéž, s. 221

ženost i neochota uskromnit se ve svých vlastních nárocích nutila Vincence z Valdštejna hledat nové cesty a způsoby, jak tyto problémy co nejlépe a také nejrychleji vyřešit. Pozemková základna nepředstavovala vždy samozřejmou jistotu finančního zabezpečení, neboť i movité šlechtické rody se od počátku 18. století potýkaly s různými krizemi. V lepším případě postačilo rodině odprodat část svého majetku, v horším případě bylo nutné vyhlásit bankrot neboli kridu, čímž rodina přišla o veškerý majetek, který spadl do konkurzního řízení.[30)]

Nikoli na základě vlastního přesvědčení, ale spíše pod tlakem okolností byl Vincenc z Valdštejna motivován vydat se na cestu podnikání, které by mu přineslo další zdroje příjmů. Mezi podnikateli v 18. století zaujímali šlechtici přední místa,[31)] neboť díky svému postavení a množství finančních prostředků, které mohli investovat, získávali snadněji privilegia a monopoly, které jim byly přiznány státem. Počáteční majetek byl také důležitým předpokladem pro zisk bezúročných půjček.[32)] Rovněž se mohli opřít o již několikrát zmíněné pozemkové vlastnictví, které jim kromě potřebného kapitálu poskytovalo i dostatek pracovních sil.

Inspiraci a potřebné znalosti pro vlastní podnikatelské pokusy mohl Vincenc čerpat z několika zdrojů. K dispozici byla již ve své době významná díla věnující se teorii hospodářství od autorů, jakými byli Josef Sonnenfels, Johann Heinrich Gottlob von Justi či Josef Ignác Buček. Velmi přínosné bylo také poučení z podnikatelských zkušeností ve vlastní rodině i ve svém šlechtickém okolí. Vzorem pro všechny průmyslníky byl rovněž František Štěpán Lotrinský, jehož úspěchy byly všeobecně známé a staly se následováníhodným příkladem. Ale přímo v blízkém sousedství valdštejnských panství bylo možné se potkat s dalšími podnikateli. Hrabě František Josef Pachta jako majitel panství Bezno a Velké Horky se pokusil založit ve Velkých Horkách u Strenic manufakturu na pletení punčoch, ačkoli uznání se mu dostalo spíše za jeho stavitelské aktivity. Větší úspěch měla punčochářská manufaktura, kterou na domousnickém panství založil rod Půlpánů.[33)]

Nejblíže ze svých sousedů, a to jak po stránce zeměpisné, tak snad i osobní, měl Vincenc z Valdštejna k hraběti Josefu Bolzovi.[34)] V průběhu roku 1763 zřídil hrabě Bolza v Kosmonosích tkalcovnu a v nedalekém Josefově Dole nechal vystavět běli-

---

30) Aleš VALENTA, *Lesk a bída barokní aristokracie*, České Budějovice 2011

31) Otakar MRÁZEK, *Vývoj průmyslu v českých zemích a na Slovensku od manufaktury do roku 1918*, Praha 1964, s. 28.

32) František ROUBÍK, *Z českých hospodářských dějin,* Praha 1948, s. 25; srov. O. MRÁZEK, *Vývoj průmyslu*, s. 15.

33) Luděk BENEŠ, *Podnikání šlechty na Mladoboleslavsku*, Žehušice 2001, s. 302.

34) Josef Bolza pocházel z Milána, ale na území habsburské monarchie přišel jako finanční poradce Františka Štěpána Lotrinského. Spolu s Vincencem z Valdštejna měl založit přádelnu bavlny v Kláštěře Hradišti nad Jizerou a Kuřívodech. Milan MYŠKA, *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*, Ostrava 2003, s. 52.

dlo, valchu, prádelnu, barvírnu a tiskárnu tkanin.[35] Hlavním zaměřením výroby bylo běžné spotřební zboží, z látek se jednalo o kartouny, barchety či plátno a z hotových výrobků hlavně o šátky, punčochy a čepce. Do svých podniků zval Bolza i odborníky ze zahraničí, ale přesto se musel potýkat se značnými problémy a provoz musel kvůli nedostatku surovin nejprve roku 1770 pozastavit a dále radikálně zredukovat roku 1778, kdy byly prostory manufaktury dočasně přeměněny na vojenský lazaret.[36]

Snad i na základě Bolzova příkladu zřídil Valdštejn na svých panstvích tři přádelny, a to v Klášteře Hradišti nad Jizerou, Kuřívodech a Bělé pod Bezdězem a zároveň uvolnil i zhruba 400 poddaných, kteří pracovali pro tkalcovnu v Kosmonosích. Vstup na podnikatelský trh mohl kromě potřebného zisku přinést také další problémy, se kterými byl nucen se vypořádávat. Úspěch byl ovlivněn řadou okolností a spíše než na urozeném původu podnikatele byl založen na osobních schopnostech a prozíravosti daného člověka. Neochota riskovat, aktivně vyhledávat nová řešení i přílišné spoléhání se na pomoc druhých, tedy charakteristické rysy osobnosti Vincence z Valdštejna sice přinášely obtíže při hospodaření na vlastních dominiích, ale působení v konkurenčním prostředí trhu přímo znemožňovaly.

Zdar či nezdar jakýchkoli snah byl rovněž ovlivňován dalšími okolnostmi, které Vincenc z Valdštejna nebyl s to o své vlastní vůli ovlivnit. Šlo o kontribuční zatížení obyvatelstva,[37] škody způsobené válkami,[38] přírodní katastrofy[39] a o jejich následky v podobě neúrody a hladomorů. Neúrody a následný hladomor se objevily nejprve v letech 1765–1769, vrcholu dosáhly v následujících letech 1770–1774.[40]

---

35) O. MRÁZEK, *Vývoj průmyslu*, s. 39.

36) K příznivému obratu došlo nakonec až roku 1793, kdy správu manufaktury i pomocných provozů převzal Jan Josef Leitenberger. Luděk BENEŠ – Sylva MĚSTECKÁ – Přemysl VEVERKA, *Historie a současnost podnikání na Mladoboleslavsku*, Žehušice 2001, s. 45.

37) Josef PEKAŘ, *České katastry 1654–1789*, Praha 1915, s. 145.

38) Roku 1742 bylo město Mnichovo Hradiště vypleněno pruskými vojáky. Velkou zátěží byl rok 1778, kdy byl ve městě v průběhu srpna a září umístěn hlavní štáb generála Laudona. Pavel SOSNOVEC – Lenka KŘÍŽOVÁ – Jan JUŘENA, *Příběh Mnichova Hradiště*, Mnichovo Hradiště 2020, s. 122.

39) Za velkou hrozbu byl ve své době pokládán požár. Velká katastrofa potkala například město Litomyšl pod správou Jiřího Kristiána z Valdštejna, neboť město během jediného dne 8. září 1775 vyhořelo téměř celé s výjimkou tří domů. Shořelo *„192 domů, kostel, pivovar, panský mlýn, dvě brány, v zámku 15 pokojů, celé podkroví, střecha, věž nad kaplí, v níž se rozlily dva zvonky“.* František LAŠEK, *Po stopách litomyšlských Valdštejnů a jejich doby*, Litomyšl 1936, s. 20. Požár se v průběhu 70. let 18. století nevyhnul ani městům Mnichovo Hradiště či Bakov nad Jizerou, ale nebyl natolik ničivý jako v předchozím případě města Litomyšle. P. SOSNOVEC – L. KŘÍŽOVÁ – J. JUŘENA, *Příběh Mnichova Hradiště*, s. 136; srov. Vladimír BEDNÁŘ, *Paměti města Bakova nad Jizerou I*, Bakov nad Jizerou 2015, s. 266.

40) Jan KAZIMOUR, *K dějinám dělení velkostatků v 18. století*, Praha 1921, s. 10.

Celkový rozsah katastrofy přibližují údaje ze sčítání lidu, provedeného v letech 1771–1772 vojenskými komisaři, ze kterých zároveň vyplývají i dlouhodobé důsledky hladomoru. Lidé často v zoufalství snědli i zásoby obilí určené k výsevu na následující rok a vysoká úmrtnost zapříčinila nedostatek pracovních sil k dostatečnému obdělávání polí.[41] S podvýživou se pojily i nejrůznější nemoci, které se nevyhýbaly ani dobytku. Obdobnou situaci popsal ve svém cestovním deníku i samotný Josef II. V Trutnově a Semilech, tedy na panstvích hraběte Millesima, panovala všudypřítomná bída a nespokojenost, na panstvích rodu Desfours žili poddaní v zubožením stavu,[42] stejně tomu bylo i na ostatních panstvích v okolí, tedy i na panstvích Vincence z Valdštejna.[43]

Možným řešením zdánlivě bezvýchodné situace bylo pěstování nových plodin, které by oslabily jednostrannou orientaci na poměrně choulostivé obilí.[44] Kromě jetele[45] se do popředí jako stěžejní plodina pro výživu lidí i dobytka dostávaly brambory.[46] Z popudu vrchnostenských úředníků docházelo k melioraci luk a polí. Zvyšoval se podíl pěstovaných pícnin, aby se zabránilo většímu úhynu dobytka, kterému se nedostávalo potřebné a dostatečné stravy. Pozornost se věnovala především chovu ovcí, aby bylo možné reagovat na zvýšenou poptávku trhu po vlně. Na základě podnětu ze strany Vlastenecko-hospodářské společnosti měl na panství proběhnout také pokus o konzervaci pícnin pomocí nasolování.[47]

Tyto pokusy narážely nejen na nedůvěru poddaných, ale také samotného Vincence z Valdštejna. Ve společnosti se i v souvislosti s hladomorem stále častěji ob-

---

41) Ivo CERMAN, *I. 11. 1781, zrušení nevolnictví. Základ občanské svobody*, Praha 2022, s. 84.

42) Podmínky na panství Hrubý Rohozec v držení rodu Desfours jsou v tereziánském katastru popsány následovně: *„Pole jsou špatná, kopcovitá, někde je nemožno je orat, nýbrž jen okopávat motykou. Poddaní mají velké kontribuční nedoplatky a jejich děti většinou pobíhají nahé."* A. CHALUPA – M. LIŠKOVÁ – J. NUHLÍČEK – F. RAJTORAL (edd.), *Tereziánský katastr český I*, s. 85.

43) I. CERMAN, *I. 11. 1781, zrušení nevolnictví*, s. 93.

44) Václav ČERNÝ, *Dělení pastvin v zemích českých v l. 1768–1848*, Časopis pro dějiny venkova 11, 1924, s. 213–227; 12, 1925, s. 40–48, 104–111, zde s. 42.

45) Johann Christian Schubart přispěl k rozvoji pěstování jetele, pokusil se zavést vzorové hospodářství na svém statku Würchwitz v Sasku. Osobně se setkal s císařem Josefem II., který ho povýšil do šlechtického stavu a přidal predikát „z Kleefeldu". František LOM, *Čeští organizátoři zemědělských podniků v minulosti*, in: František Lom – Ladislav Skala – Josef Šmerha – František Kubů, Významné osobnosti v zemědělství III. Historie a současnost léčivých rostlin, Praha 1985, s. 5–44, zde s. 12.

46) Na panství Mnichovo Hradiště se s pěstováním brambor začalo v průběhu 70. let 18. století, což dokládají zmínky, že během prusko-rakouské, tzv. bramborové války v letech 1778–1779 měly obě nepřátelské armády prakticky vyjíst veškerá místní pole. František KUTNAR, *Malé dějiny brambor*, Pelhřimov 2005, s. 40.

47) Do velké jámy vyložené dřevem se dobře narovnal a sešlapal jetel, který se zalil solenou vodou.

jevovaly názory, že je potřeba zlepšit postavení poddaných a proměnit dosavadní způsob hospodaření. Za největší překážku na cestě k většímu hospodářskému výnosu byla pokládána robota. Vincence z Valdštejna nemůžeme pokládat za inovativního hospodáře, neboť kvůli svému konzervativnímu postoji spoléhal při hospodaření jako řada dalších na robotní práci. V pozdějším období sice přistoupil na reluici, tedy na převedení roboty na peněžní plat, ale činil tak jen s neochotou a s ohledem na neustálou potřebu rychle získat finanční prostředky. Peněžní plat by mu podle obecného mínění nedokázal vynahradit další výdaje spojené s nákupem potřebného počtu potahů, nářadí a s výdaji na jejich údržbu. Přibyla by mu i starost sehnání a zaplacení námezdní pracovní síly.[48)] Z dopisů svých úředníků si rovněž mohl vytvořit představu o nespolehlivosti svých poddaných, což vzbuzovalo obavy, že by platy nebyly pravidelně odváděny a menší dohled ze strany vrchnosti by vedl ke vzpourám.

Krize dosáhla vrcholu roku 1775, kdy na mnoha místech v Čechách začalo docházet k selským rebeliím. K nejznámější potyčce mezi selskými vzbouřenci a vrchností došlo na chlumeckém panství pod správou rodu Kinských. Vzpoury se jako lavina šířily z Trutnovska a Náchodska, částečně zasáhly také severní část Boleslavska, tedy i valdštejnská panství.[49)] Vincenc pozorně sledoval průběh událostí, k nimž došlo na sousedních panstvích, čili na panství trutnovském, semilském a českolipském.[50)] Kolem 24. března 1775 se mělo v okolí Bakova nad Jizerou objevit okolo 800 povstalců.[51)] Na základě podnětu hraběcího sekretáře Böhma byl prostřednictvím gubernia vydán zatykač na mnichovohradišťského sedláka Pavla Červenku (Červinku).[52)] Až na drobné výjimky se ale podařilo udržet na panstvích klid a nebyly hlášeny žádné škody.

Vincenc z Valdštejna se snažil udržovat s poddanými dobré a korektní vztahy a snad i proto se do té doby na svých panstvích s žádnými vážnějšími problémy nesetkal. Roku 1766 pouze zasáhl ve věci sedláka Josefa Červenky z Hoškovic u Mnichova Hradiště. Dotyčný se chlubil před svými sousedy historkou, že se vydal pěšky do Vídně, aby si postěžoval na dávky, které měl od nich vyžadovat jejich farář. Přijmout ho měl osobně Josef II. a kromě toho, že prý vyhověl jeho žádosti, měl navíc ještě jeho samotného i jeho děti osvobodit z poddanství. Vincenc ho nechal jako buřiče pro jistotu zatknout, ale po krátkém čase, snad s pochybnostmi o jeho duševním zdraví, ho opět nechal propustit na svobodu.[53)] V pozdějších le-

[48)] J. BERAN, *O pronájmu půdy*, s. 250

[49)] Josef PETRÁŇ, *Rebelie. Příběh jednoho týdne a dvou dní v březnu roku 1775*, Praha 1975, s. 78.

[50)] Jan JUŘENA a kol., *Klášter Hradiště nad Jizerou včera a dnes*, Klášter Hradiště nad Jizerou 2014, s. 17.

[51)] J. PETRÁŇ, *Rebelie*, s. 76.

[52)] TÝŽ, *Nevolnické povstání 1775*, s. 170.

[53)] I. CERMAN, *1. 11. 1781, zrušení nevolnictví*, s. 137.

tech na druhou stranu neváhal v případě potřeby proti „zpupným" poddaným odmítajím robotovat využít i vojenské asistence, jako tomu bylo roku 1790. Za poněkud rozporuplnou můžeme pokládat také událost z roku 1795, kdy Vincenc z Valdštejna obdržel od představitelů města Bakova nad Jizerou žádost o povolení zbourání dřevěného domku na náměstí, aby na jeho místě mohla být vystavěna budova nové radnice. Hrabě kromě souhlasu věnoval městu na stavbu ještě 500 zlatých. Peníze mělo město využít na nákup stavebního dříví z panských lesů a pálených cihel z panské cihelny. Peněžitý dar se tudíž opět vrátil do vrchnostenské pokladny.[54)]

Ve snaze zmírnit sociální napětí přišel v první polovině 70. let 18. století dvorní rada František Antonín Raab se systémem „robotní abolice a dělení panských poplužích".[55)] V ideálním případě měla být vrchnostenská půda rozdělena na menší části, které by zajistily obživu nemajetných rodin. Veškeré platy vrchnosti jako plat za pronájem půdy i samotná robota by byly převedeny na peněžní hotovost. Přechod na nové uspořádání mělo být výhodné pro obě zúčastněné strany,[56)] přesto se však setkávalo ze strany vrchnosti a jejích úředníků s nepochopením a nedůvěrou.[57)] S větším porozuměním se setkaly až návrhy Jana Pavla Hoyera, který doporučoval pronajímat půdu pouze na dobu určitou, aby byl pronajímatel schopen dostát svým závazkům.[58)]

Pronájem jednotlivých dvorů či jejich částí se ukázal být lepším řešením k získání okamžité finanční hotovosti, než bylo rozprodávání částí dominikálního majetku. V roce 1762 bylo přesto prodáno dominikální pole v Nové Vsi,[59)] o rok později byl v Mnichově Hradišti prodán kus zahrady[60)] a kromě dalších drobných pozemků bylo nakonec roku 1765 k prodeji nabídnuto i pole v Hněvousicích.[61)] S ohledem na celkový valdštejnský majetek se jednalo o ztráty zanedbatelné, naznačovalo však strategii vrchnostenského hospodaření, která by nepromyšlenými prodeji vyústila v podstatné oslabení šlechtického velkostatku. Promyšlenější krok představovaly dlouhodobé pronájmy několika pozemků při hospodářských dvorech v Chocnějo-

54) V. BEDNÁŘ, *Paměti města Bakova nad Jizerou*, s. 313.

55) Jan PROCHÁZKA, *Parcelování velkostatků (raabisace) za Marie Terezie v Čechách*, Praha 1925, s. 12.

56) Dne 24. března 1783 byl vydán dekret na podporu raabizace. Přiznává úředníkům odměny při provádění nařízení a v případě opaku hrozí přísnými tresty. J. KAZIMOUR, *K dějinám*, s. 16.

57) Tamtéž, s. 31

58) Tamtéž, s. 21.

59) SOA Praha, ÚSVV, inv. č. 526, sign. X-19-10, kart. 17, prodej dominikálního pole v Nové Vsi.

60) Tamtéž, inv. č. 527, sign. X-19-11, kart. 17, prodej dominikální zahrady v Mnichově Hradišti.

61) Tamtéž, inv. č. 532, sign. X-19-17, kart. 17 prodej dominikálního pole na stavbu domu v Mnichově Hradišti.

vicích, Zásadce a Bukovině. Tento postup měl jen velmi málo společného s výše zmíněnými Raabovými myšlenkami, neboť jeho motivací bylo pouze zvýšit příjmy plynoucí do vrchnostenské pokladny. Nově nabyté zkušenosti s pronájmy navíc Vincence z Valdštejna od podobného počínání spíše odradily a posílily jeho nedůvěru k novotám a reformám. V průběhu roku 1766 totiž obdržel několik žádostí od nájemců, aby jim povolil snížení nájemného z jednoho strychu půdy o několik krejcarů.[62] Zatímco v případě první žádosti z Chocnějovic se rozhodl prosbě vyhovět, žádost, kterou obdržel o několik měsíců později z bukovinského dvora, zamítl.[63] V následujících letech jako nájemce upřednostňoval hlavně známé a prověřené osoby či osoby movité, aby měl jistotu, že budou schopny dostát svým závazkům. Nejčastěji se jednalo o bývalé správce daných dvorů či další vrchnostenské úředníky. V úvahu pak přicházeli případně i movití sedláci, kteří disponovali potřebnými zkušenostmi i zázemím, nikoli tedy bezzemci, kterých se Raabova reforma týkala především. K pronájmu přenechával spíše dvory méně výnosné, například pronajal pachouňský dvůr řediteli hradišťského panství Janu Müllerovi.[64] Shánění vhodného nájemce (pachtýře) nebyl jednoduchý úkol. Samotný pronájem trval povětšinou příliš krátkou dobu, než aby se vyplatilo do svěřeného majetku investovat a zlepšovat výrobu, a tak nájemce vracel dvůr většinou v horším stavu, než jej přijímal. Nájemní smlouva proto v konečném důsledku neoplývala výhodami pro pronajímatele ani pro nájemce, přesto se jednalo o jedinou formu pronájmu, se kterou byl Vincenc z Valdštejna ochotný souhlasit.

Podnikatelské pokusy

Kromě pokusů o změny hospodaření na panstvích dochází v této době u Vincence z Valdštejna i k raným podnikatelským aktivitám. Prvním krokem tímto směrem bylo navázání na tradici výroby papíru na bělském panství. Papírnu nacházející se v údolí říčky Bělá v osadě Podolí nechal založit již v roce 1694 Vincencův pradědeček Arnošt Josef z Valdštejna. Vincenc z Valdštejna podobně jako jeho předci do provozu nijak aktivně nezasahoval a často jej svěřoval nájemci. V roce 1763 získal papírnu, dům s příslušenstvím a dvě zahrady do svého nájmu Jan Kristián Wagner,[65] jehož povinností bylo platit čtvrtletní nájem ve výši 50 zlatých. Vincenc mu poskytl několik privilegií, které mu měly provoz papírny ulehčit. Wagner si mohl

[62] Tamtéž, RAV, inv. č. 3753, sign. IV-18/II-2, kart. 88, kniha vrchnostenských nařízení 1756–1766.
[63] J. BERAN, *O pronájmu půdy*, s. 245.
[64] Tamtéž.
[65] V roce 1791 přešla papírna do rukou rodiny Schmithů.

„opatřit dřevo na výrobu papíru i na otop z panských lesů“ a k ruce mu bylo přiděleno několik domkářů, jejichž úkolem byl *„sběr hadrů a čištění splavu“*.[66]

Podobné postavení zaujímala i kožařská manufaktura, nacházející se v obci Klášter Hradiště nad Jizerou.[67] Vrchnost byla sice výhradním majitelem manufaktury, ale na provozu se přímo nepodílela, neboť ji podobně jako bělskou papírnu dále pronajímala. První zmínky o manufaktuře spadají do roku 1763,[68] kdy byl provoz manufaktury svěřen židovskému podnikateli Eliasi Hannovi. Ten žádal hraběte o pomoc a přímluvu u krajského úřadu, aby mu bylo umožněno obchodovat s kůží a prodávat ji na jarmarcích jako ostatní židé. V opačném případě se Elias Hann obával, že nebude moci dodržet nájemní smlouvu a odvádět stanovený plat.

Pokud je Vincenc z Valdštejna v pozdější literatuře[69] či obecně v historické paměti zmiňován jako podnikatel, bez výjimky je spojován s projektem dětské manufaktury v Bělé pod Bezdězem,[70] v níž měli pracovat a současně se vzdělávat dětští sirotci. Vnímat Vincence z Valdštejna jako hlavního iniciátora vzniku dětské manufaktury může být zavádějící, neboť na společném projektu se podílelo hned několik osob. Společně s Vincencem z Valdštejna se do příprav vzniku zamýšlené manufaktury roku 1764 zapojil zejména František Kinský a komerční inspektor Bock. Právě jeho můžeme pokládat za hlavního iniciátora vzniku dětské manufaktury, neboť vyhledávání nových možností podnikání byl jeden z jeho hlavních úředních úkolů.[71] Sám měl později působit jako jeden z prvních ředitelů manufaktury, tudíž úspěch či neúspěch podnikání spočíval ve velké míře na jeho rozhodnutích. František Kinský mohl nabídnout finanční krytí a k projektu přistupovat s nadějí, že se mu počáteční investice vyplatí.

Vincenc z Valdštejna byl nejspíš k podnikatelskému záměru přizván, protože disponoval vhodnými prostorami na zámku v Bělé pod Bezdězem, konkrétně se mělo jednat o 49 pokojů, 5 skladišť, 4 sklepy a kapli. Dále k vybavení budoucí manufaktury připojil ještě louku a část bělidla. Přispět mohl také svými zkušenost-

---

66) L. BENEŠ, *Podnikání šlechty na Mladoboleslavsku*, s. 305.

67) Klášter Hradiště nad Jizerou, obec vzdálená od Mnichova Hradiště přibližně 4 kilometry. V době Vincence z Valdštejna zde bylo sídlo vrchnostenské správy.

68) SOA Praha, ÚSVV, inv. č. 930, sign. XIV-26-73, kart. 27, smlouva mezi Vincencem z Valdštejna a Albertem Josefem Syrůčkem o kožařskou manufakturu na Kláštěře na panství Mnichovo Hradiště 1796.

69) V bělské kronice je zmínka o dětské manufaktuře především v souvislosti se spoluprací s augustiniány, kteří měli zajišťovat vyučování pro děti. Státní okresní archiv Mladá Boleslav (dále SOKA Mladá Boleslav), Farní úřad Bělá pod Bezdězem, Bělá pod Bezdězem: Kronika farnosti 1703–1853, s. 179.

70) Podrobně se tématem dětské manufaktury zabývala Michaela Marková v rámci své diplomové práce. Michaela MARKOVÁ, *Vychovatelna nebo manufakturní, pak pracovní dům v Bělé pod Bezdězem*, diplomová práce FF UK, Praha 1998.

71) Josef NOŽIČKA, *Hospodářský a měnový vývoj našich zemí*, Praha 1946, s. 123.

mi, neboť se na jeho panství již v této době nacházelo několik přádelen bavlny.[72] Do nově založené společnosti, která byla schválena komerčním koncensem v Praze dne 10. ledna 1765,[73] byl vložen počáteční vklad čítající 30 000 zlatých.[74] Společníci se rovněž zavázali, že se budou stejnou měrou podílet na zisku i ztrátách. V případě zániku celé společnosti to měl být ale Vincenc z Valdštejna, jehož úkolem by bylo převzít zpět budovy bývalé manufaktury včetně jejích pohledávek,[75] což bylo vzhledem k rozdělení rolí sice pochopitelné, ale zároveň to Vincence stavělo do nevýhodné pozice. Samotný provoz manufaktury v Bělé pod Bezdězem byl zahájen již v roce 1765. Hlavní pracovní sílu měly představovat nezaopatřené děti, kterým by manufaktura poskytla útočiště, výživu i potřebné vzdělání. Zámek poskytoval ubytování pro 80 dětí ve věku sedmi až osmi let. Každoročně pak mělo přijít dalších deset dětí, za dvanáct let své existence měla manufaktura poskytnout přístřeší a výchovu celkem 200 dětem, zhruba 150 chlapcům[76] a 50 dívkám.[77] Prvních 30 chovanců manufaktury si společnost musela opatřit sama, další děti jí měly být přiděleny z nalezince.[78] Podle nařízení gubernia ze dne 18. listopadu 1765 měla být mládež schopná práce svážena do manufaktury i z pražských ulic. Ačkoli se děti měly přijímat od dosažení deseti let věku, aby byly práceschopné, nebylo neobvyklé, že se v manufaktuře nacházely i děti mladší.[79]

Společnost si z praktických důvodů vymohla, aby bylo u dětí zrušeno poddanství, a jejich bývalé vrchnosti si je tak nemohly po určitém čase nárokovat zpátky. Mezi další konkurenční výhody, které společnost získala, bylo právo volného dovozu surovin na deset let. Společníci si vymohli rovněž zákaz vývozu různých druhů zboží, především šlo o kůže používané na výrobu rukavic, a pro usnadnění zásobo-

---

[72] Vincenc z Valdštejna měl zájem založit manufakturu na lněné plátno v Doksech. Dostupné informace však neuvádí, zda byl záměr skutečně realizován. Bělá pod Bezdězem a Doksy by představovaly vhodné místo k řízení manufaktury díky přírodním podmínkám i dostatku pracovní síly. K zvýšení zisku bylo doporučeno vybrat vhodné osivo a také najmout odborníky, kteří by mohli vyškolit další předáky. SOA Praha, ÚSVV, inv. č. 371, sign. VIII-14-5, kart. 12, poznámky k činnosti manufaktury na lněné plátno na panství Doksy 1796.

[73] SOA Praha, RAV, inv. č. 3833, sign. V-3/1, kart. 100, manufaktura v Bělé pod Bezdězem 1765–1773.

[74] Arnošt KLÍMA, *Manufakturní období v Čechách*, Praha 1955, s. 396.

[75] M. MARKOVÁ, *Vychovatelna*, s. 23.

[76] Chlapci měli v manufaktuře pobývat do dovršení svých 18. narozenin a do té doby získat potřebné vyučení v řemesle.

[77] Dívky měly manufakturu opustit ve věku 20 let a získat určité věno, aby se mohly provdat.

[78] Děti pocházely v převážné míře z přilehlých panství, ale nacházely se mezi nimi i děti z Prahy, Hradce Králové, Olomouce, či dokonce z Vratislavi.

[79] Některé děti měly být do manufaktury přijímány také na převýchovu, a proto neměly přicházet s ostatními do bližšího styku s výjimkou hodin náboženství. Ferdinand. ŠIMÁČEK, *Paměti města Bělé pod Bezdězem*, s. 271.

vání manufaktury žádali, aby jim byl přidělen veškerý drát vyprodukovaný na krušnohorském komorním panství Přísečnice. Bylo jim umožněno prodávat výrobky z manufaktury na výročních trzích v různých městech, byť pouze v malém množství. Péče o sirotky (a v návaznosti na ni i činnost manufaktury) byla podporována přímo státem, který se zavázal přispět na stravu 50 dětí v prvních pěti letech částkou 3000 zlatých[80] a v dalších pěti letech částkou 2000 zlatých;[81] na oplátku měla společnost zase podávat pravidelné zprávy o prospívání dětí.

Každodenní provoz manufaktury byl stanoven řádem z 14. prosince 1764. Den začínal brzy ráno v 5 hodin a končil v 10 hodin večer. Přes den se děti měly věnovat 11 a půl hodiny práci a dvě hodiny výuce rozdělené do dvou bloků, jednu hodinu dopoledne triviu (čtení, psaní, počítání) a další hodinu odpoledne studiu odborné literatury. Aktivní úlohy při zajištění vzdělání dětí se ujal Vincenc z Valdštejna, který k tomuto účelu povolal duchovní z místního augustiniánského kláštera. Praktické dovednosti měly být dětem vštípeny najatými odborníky. V tomto ohledu se proto korespondenčně spojil s jistým panem Dupiem, kterému nabídl plat a ubytování při manufaktuře. Dupius jako odborník měl vyučovat děti v soukání lněné příze po holandském způsobu.

Kromě dětí se měla manufaktura stát také útočištěm pro žebráky a tuláky, přičemž s jejich získáváním pomáhal krajský úřad v Mladé Boleslavi. Pro tuláky měla manufaktura sloužit i jako donucovací pracovna, kde se měli naučit pracovním návykům. Toto řešení od roku 1768 přímo podporovalo české gubernium, neboť bylo chápáno jako prevence proti zahálce a kriminalitě. Jejich úkolem bylo vykonávat nejrůznější těžké práce obnášející štípání dříví, nošení uhlí či čerpání vody. Uvedené úkony navíc vykonávali bezplatně pouze za byt a stravu v hodnotě 6 krejcarů za den.[82] S ohledem na zachování dobrých mravů dětí neměli s nimi tuláci vůbec přijít do styku.

Toto řešení mělo být tedy výhodné pro všechny zúčastněné, tedy pro majitele manufaktury, její chovance, ale také pro stát či společnost v obecném slova smyslu.[83] Kýžené výhody byly shrnuty v brožuře vydané k propagačním účelům nákladem společnosti. Myšlenka uskutečnění takového podniku se na první pohled jevila jako pokrokové a poměrně efektivní řešení problému s dětskými sirotky, neboť v ideálním případě měla škola spojená s manufakturou připravit děti na budoucí život, poskytnout jim vzdělání, vyučení řemeslu a zároveň výrobou produktů a je-

[80] Částka se měla vyplácet z přirážky na dovoz cukru a kakaa.

[81] A. KLÍMA, *Manufakturní období*, s. 400.

[82] Můžeme se rovněž dočíst, že tuláci za svou práci měli obdržet plat ve výši šesti krejcarů, ten jim však byl zadržován v pokladně a k vyplacení dvou třetin z celkové sumy mělo dojít až po dvou odpracovaných letech, kdy měli být odesláni na práci do Uher. F. ŠIMÁČEK, *Paměti*, s. 271.

[83] A. KLÍMA, *Manufakturní období*, s. 397.

jich prodejem pokrýt náklady na vlastní provoz. Na druhou stranu je nutné seznámit se také s velkou řadou problémů, se kterými se musela manufaktura potýkat, jež však společníci přikládali spíše závisti či dalšími nepříznivým okolnostem, než vlastním pochybením.

Již dva roky existující manufaktura měla být oficiálně slavnostně otevřena až roku 1767.[84] Při této příležitosti byla společnost rozšířena o další tři členy, hraběte Josefa Jana Maxmiliána Kinského,[85] komerčního inspektora Candoniho a pana Calviho.[86] K slavnostnímu otevření manufaktury došlo 22. dubna 1767 a této události také všichni společníci náležitě využili k vlastní reprezentaci. Pozvání přijalo množství významných osob, jednalo se zvláště o představitele gubernia, komerciálního konsesu a policejní komise. Plánovaný program započal o den dříve, již 21. dubna, kdy byla společnost pozvána v Praze ke snídani u hraběte Josefa Jana Maxmiliána Kinského. Posléze se hosté vydali nejprve na cestu do Kosmonos, aby se zúčastnili nejen slavnostního oběda, ale za doprovodu hostitele hraběte Josefa Bolzy si také prohlédli provoz manufaktury na kartoun v Josefově Dole.

Po noci strávené v Mnichově Hradišti se společníci a jejich hosté vydali do Bělé pod Bezdězem, aby konečně slavnostně zahájili provoz podniku. Do čela průvodu byl postaven kurýr, doprovázený šesti myslivci, pod jehož velením dospěl průvod až na místo ke slavnostní bráně postavené před bělským zámkem. Událost doprovázely střely z hmoždířů i fanfáry trubačů a mezi shromážděnými zástupy přihlížejících nechyběli ani zástupci místní správy, ani velké množství kněží včetně světícího biskupa Kaysera. Inspektor Bock představil přítomným děti jako budoucí pracovníky v manufaktuře, následně byla také v místním farním kostele odsloužena mše společně s Te Deum.[87] Po prohlídce výrobních prostor manufaktury s dalším zázemím se vybraná společnost navrátila zpět do Mnichova Hradiště, kde byla připravena další zábava.[88]

Manufakturní výroba měla zahrnovat široké spektrum činností,[89] což zákonitě vede k otázce, zda bylo možné u všech výrobků dodržet požadovanou úroveň kvality. Největším problémem se začal brzy jevit stav svěřených dětí, kterým se nedo-

[84] SOA Praha, ÚSVV, inv. č. 372, sign.VIII-14-15, kart. 12, manufaktura v Bělé pod Bezdězem, inventáře, memoriály 1766–1774.

[85] Tamtéž, inv. č. 370, sign. VIII-14-4, kart. 12, opis smlouvy mezi Vincencem z Valdštejna a Josefem Kinským o manufakturu v Bělé pod Bezdězem 1768.

[86] A. KLÍMA, *Manufakturní období*, s. 400.

[87] F. ŠIMÁČEK, *Paměti*, s. 268.

[88] L. BENEŠ – S. MĚSTECKÁ – P. VEVERKA, *Historie a současnost*, s. 43.

[89] Výroba papíru, kožených rukavic a klobouků, dílny na zpracování bavlny, tkalcovna barchetu a bavlněných punčoch, výroba nástrojů pro soukenickou a bavlnářskou potřebu, malířská dílna pro tisk obrázků, bělidlo, barvírna pro úpravu plátna. A. KLÍMA, *Manufakturní období*, s. 398.

stávalo potřebné a dříve proklamované péče. Komerční inspektor Eberle navštívil ve dnech 1. a 2. června 1769 manufakturu, aby prošetřil místní poměry. Množily se totiž stížnosti, které popisovaly špatné zacházení s dětmi, kterým se nemělo dostávat dostatečné stravy ani ošacení, navíc měly být týrány a bity za každou chybu. Zámek hlídala stráž složená z vojenských invalidů a nacházelo se v něm pouze 18 dětí. Personál si stěžoval na nepravidelné vyplácení slíbené mzdy. Nalezeno bylo i značné množství nesrovnalostí v samotném hospodaření manufaktury. Společnost slíbila nápravu a také to, že přidá další jeden krejcar na stravu dětí. V tomto ohledu nelze klást vinu pouze Vincenci z Valdštejna, ale je zřejmé, že ani on ani jeho společníci neprojevili během dosavadních čtyř let fungování manufaktury dostatek snahy k zajištění jejího dobrého chodu. Nejlepším řešením se nakonec jevilo vložení podnikatelského břemena na někoho povolanějšího.

Od 70. let 18. století byl výhradním majitelem manufaktury Josef Jan Maxmilián Kinský,[90] který jako jediný podnikl aktivní kroky k záchraně celého podnikání. Ve své době patřil sice Kinský k největším manufakturistům v monarchii[91] a jeho podniky na panství Sloup patřily ke střediskům sklářské a plátenické výroby v Čechách, v Bělé se mu však příliš nedařilo a dětská manufaktura se musela i nadále potýkat s řadou problémů, ačkoli například punčochy dosahovaly dobré jakosti a nalézaly odbyt na domácím i zahraničním trhu. Přesto začala manufaktura omezovat šíři sortimentu, kolem roku 1779 se v ní nacházelo pouze okolo třiceti dětí a z původního širokého sortimentu se vyráběly pouze klobouky.

Velkým problémem, se kterým se musela manufaktura potýkat, byl nedostatek pracovních sil. Odrostlé děti, které získaly profesní kompetence, často využívaly nabídky manufaktury v dolnorakouském Ebreichsdorfu, která jim zřejmě nabízela lepší pracovní podmínky, a navíc mezi touto manufakturou a Vincencem z Valdštejna byla již z dřívější doby uzavřena dohoda o provádění faktorské činnosti. Josef Jan Maxmilián Kinský se obrátil s žádostí o pomoc ke státním orgánům. Ty však rozhodly, že pracovníky nelze násilím nutit, aby zůstali, a to ani v součinnosti s policejními orgány.[92] Vincenc z Valdštejna se v tomto ohledu nacházel ve složité situaci, neboť na jedné straně byl vázán předchozí smlouvou, ale na straně druhé tím byly poškozovány jeho zájmy a provoz manufaktury. Navíc neměl plně v rukou ani správu svých panství, kterou byl v té době již pověřen František Xaver Věžník. Výhradním majitelem manufaktury byl ovšem hrabě Kinský, a Vincencovi tak zůstala v této záležitosti pouze role tichého pozorovatele.

---

[90] Již roku 1756 Kinský spolupracoval s Vincencem z Valdštejna při prodeji dříví. Později začal Vincenc obchodovat se dřevem ve větším rozsahu. SOA Praha, ÚSVV, inv. č. 382, sign. VIII-15-2, kart. 13, smlouva o prodeji dřeva s Josefem hr. Kinským 1756.

[91] Aleš VALENTA, *Dějiny rodu Kinských*, České Budějovice 2004, s. 113.

[92] A. KLÍMA, *Manufakturní období*, s. 404.

V obecné rovině přinesla 80. léta 18. století velký hospodářský rozmach. Politické změny přispěly k oživení trhu i k vyřešení řady dlouhodobých problémů. Patent o zrušení nevolnictví umožnil volný pohyb obyvatelstva, což pomohlo překonat potíže s nedostatkem pracovní síly. Šlechtičtí podnikatelé podobně jako v případě bělské manufaktury museli začít vytvářet lepší pracovní podmínky pro své zaměstnance a rychleji reagovat na vzrůstající konkurenci. Jejich pozice se zhoršila i kvůli ztrátě řady privilegií a zmenšení státní podpory, což podle fyziokratických myšlenek znemožňovalo vybudování silného trhu.

K záchraně manufaktury nedošlo ani po několika pokusech převést ji úplně pod správu sloupského panství nebo ji přemístit na nějaké komorní či bývalé jezuitské panství. Tímto krokem by došlo k přerušení posledních vazeb Vincence z Valdštejna k ní, neboť by mu již neplynuly příjmy z pronájmu prostor. Kinský rozhodl uzavřít tajnou smlouvu s Věžníkem o zahájení faktorské činnosti na Valdštejnových panstvích. Tento krok se mu nakonec nepodařilo obhájit, neboť na konkurenci si u krajského hejtmana úspěšně stěžoval ebreichsdorfský faktor Jakub Ertl, sám podnikající na valdštejnských panstvích jako faktor.[93] Manufaktura s konečnou platností zanikla až osm let po smrti Josefa Jana Maxmiliána Kinského roku 1788 a prostory bělského zámku byly opět upraveny pro pobyty vrchnosti, neboť zámek jako svou rezidenci začal využívat nejstarší syn Vincence z Valdštejna Arnošt Filip.

Bělská manufaktura však byla pouze jednou z řady podnikatelských aktivit Vincence z Valdštejna. Kromě ní se pustil i do zvětšení objemu prodávaného dřeva,[94] tedy do oblasti pro šlechtický velkostatek tradiční.[95] Povolení k vývozu dřeva ze země získal roku 1762.[96] Tato aktivita zjevně patřila k těm nejúspěšnějším, neboť zmínky o prodeji dřeva se dají nalézt i o několik desítek let později, v roce 1789 mělo být vyvezeno ze země celkem 2400 kmenů stromů vytěžených na panství Mnichovo Hradiště.[97] Těžba dřeva v takto velkém objemu se sice vyplatila po finanční stránce, ale představovala zároveň velkou zátěž pro životní prostředí. Není známo, zda byly z iniciativy Vincence z Valdštejna podniknuty kroky k vysazování nových stromů a obnově lesa. Stromy z valdštejnských lesů sloužily především jako

[93] Národní archiv, České gubernium – Comercionale, 1773–1783, sign. A 19/28, kart. 106.

[94] SOA Praha, ÚSVV, inv. č. 317, sign. VI-11-14, kart. 10, obchod dřívím Vincence z Valdštejna s hr. Bolzou 1761–1767.

[95] K vývozu dříví do Slezska z morzinských panství dále Aleš VALENTA, *Finanční poměry české šlechty ve druhé polovině 18. století. Chlumečtí Kinští v letech 1740–1770*, Hradec Králové 2004, s. 151.

[96] SOA Praha, ÚSVV, inv. č. 383, sign. VIII-15-3, kart. 12 povolení k prodeji kmenového a stavebního dřeva od Marie Terezie 1762.

[97] Tamtéž, inv. č. 390, sign. VIII-15-10, kart. 13, vývoz 2400 kmenů dřeva ze země z panství Mnichovo Hradiště 1789.

dříví kmenové a stavební, které bylo využito k výrobě lodních stěžňů či posloužilo při výstavbě kasáren v Mladé Boleslavi roku 1781.[98)]

Hlavní úloha v obchodování se dřevem byla svěřena Johannu Willibaldu Khullovi,[99)] který měl zajistit převoz suroviny do Drážďan a dále do Hamburku. Ten v průběhu roku 1763 poslal hraběti řadu dopisů, ve kterých ho informoval o aktuální situaci. Při svém jednání se Vincenc opíral též o zkušenosti hraběte Josefa Bolzy, který mu doporučil spojit síly s obchodníkem Johannem Georgem Schwurtem. V dopise z 25. listopadu 1763 zmínil Khull také možnost zapojit se v Drážďanech do místního obchodu se zvěřinou, pokud bude hrabě ochoten podřídit se tamějším cenám.[100)] Bohužel neznáme hraběcí reakci na tuto nabídku, protože se dopisy psané v této záležitosti Vincencem z Valdštejna nedochovaly.

Doprava měla být podle Khullových návrhů řešena dvojím možným způsobem. Nejrychlejším řešením bylo poslat dřevo vodní cestou po Labi. Pokud by došlo k problémům se splavností či výškou vodního toku, mohlo by se dřevo převážet i pomocí žebřiňáků tažených koňmi. Vincenc se proto obrátil na gubernium se žádostí, zda by mohl na vlastní náklady zajistit splavnost řeky Jizery až k Labi, ale tento nápad se nakonec ukázal jako příliš nákladný a nad možnosti jednoho šlechtice. K vytvoření zázemí pro zaměstnance, koně i dovezené zboží sháněl Khull ve spolupráci s místním radou Hoffmannem i vhodný pozemek v Drážďanech, který byl nakonec objeven v blízkosti kostela svatého Michala. K rozšíření možných míst odbytu se pokoušel navázat další styky nejen napříč Saskem, ale i v dalších zemích, kde však byla podle Khullových slov velká konkurence, s níž bylo třeba se nejdříve vypořádat. Valdštejn se v dané věci obrátil s prosbou o radu i k dalším osobám, například k Františku Adamovi ze Šternberka, s nímž řešil otázku, zda by nebylo vhodnější místo surového dřeva posílat již dřevo zpracované, a snížit tím další náklady. Z hraběcích lesníků se na prodeji dřeva podílel také Jáchym Mysliveček, bratr skladatele Josefa Myslivečka, kterého Vincenc z Valdštejna jako jeho věrný mecenáš podporoval na studiích v Itálii.

Díky dopisům Jáchyma Myslivečka se dozvídáme, že dřevo z valdštejnských lesů bylo použito na úpravu zahrady zámku ve Fridrichstadtu ležícího na řece Eider (Schleswig-Holstein). Dřevo posloužilo také na opravu kostela svatého Kříže (Kreuzkirche) přímo v Drážďanech, jehož obnova probíhala v letech 1764–1800. V této souvislosti si Mysliveček stěžoval, že monsignor Heindl jako zástupce kon-

[98)] Tamtéž, inv. č. 391, sign. VIII-15-11, kart. 13, vyúčtování dřeva dodaného na stavbu kasáren v Mladé Boleslavi 1781.

[99)] O muži jménem Johann Willibald Khul se dají nalézt zmínky v rámci Zemského archivu Baden-Württemberg, kdy měl být roku 1772 jmenován vrchním radou a plnomocníkem. Viz http://www.landesarchiv-bw.de/plink/?f=7-63221 (19. 7. 2024).

[100)] SOA Praha, ÚSVV, inv. č. 317, sign. VI-11-14, kart. 10, obchod dřívím Vincence z Valdštejna s hr. Bolzou 1761–1767.

zistoře neplatí smluvené částky za poskytnutí stavebního materiálu. Mysliveček pokládal za nejvýnosnější zasílání dřeva do loděnic v Hamburku či Amsterdamu. Aby bylo možné dosáhnout co největšího zisku, muselo se pro tyto účely vybírat dřevo těžké, ideálně dubové a dostatečně dlouhé, alespoň v délce 45–60 stop, jež muselo být otesáno zručným dřevorubcem.

Kromě prodeje dřeva se hrabě zabýval také myšlenkou na těžbu uhlí či rud.[101] Ve spolupráci s hrabětem Karlem Ferdinandem Caretto Millesimem[102] měl požádat o povolení otevřít na panství Trutnov mezi obcemi Debrné (Döberle)[103] a Zlatá Olešnice (Goldenöls) starou šachtu na těžbu rud, především stříbra, mědi a olova.[104] Ke staré šachtě s přidruženými chodbami chtěli společníci otevřít také hluboký rudný důl, vybudovat hutní středisko a k němu vystavět potřebné silnice, pěšiny, přívody vody a vše potřebné a zavázali se činit vše v souladu s královskými horními řády, právy a nařízeními, jakož i odvádět ze svých zisků pravidelný poplatek. Podle zprávy pověřeného odborníka Jakuba Schmitha z 6. února 1769 se současný stříbrný důl nacházel v dobrém stavu, a proto záměr podpořil s nadějí, že by těžba mohla být výnosná.

Na základě kladného vyřízení této žádosti byl požádán o pomoc horní inspektor Anton Lemberger, který však tuto nabídku v dopise z 19. června 1769 odmítl, neboť byl pověřen provést inspekci dolů v Příbrami, v budoucnu však své služby přislíbil. Samotnou správou a péčí o doly byl pověřen Johann August Guermann, který podle předaných pokynů podal dne 10. června 1769 zprávu o probíhajících pracích na rozšiřování šachet a také informoval, že se podařilo objevit jednu starou šachtu v blízkosti obce Wiensdorfu, která se podle vyprávění místních obyvatel nazývá Silber Zeche. Podařilo se mu rovněž objevit stopy po stříbře, ale nebyl zatím schopen dobře spočítat, o jaké množství se jedná. Další doly a šachty měly být otevřeny i na dalších místech. Ve vsi Babí na úpatí hory Baba byl otevřen další, proto bylo nutné vystavět v jeho blízkosti i přístřešek pro horníky. Další důl se nacházel v oblasti dnes již zaniklé obce Debrné. Guermann navrhl, že ke zvýšení zisků by bylo potřeba postavit hutní pec. Hraběti Valdštejnovi a hraběti Millesimovi následně doporučil i některé odborníky, Jakuba Herbera, Michala Balderana či Franze Ratsche. Zřizování dolů vyžadovalo úzkou spolupráci s radou města Trutnova, v jehož blízkosti zmiňované lokality ležely. V plánu bylo navíc zřídit doly na pozemcích, které nespadaly pod majetek města, a tudíž se oba šlechtici museli nejprve domluvit s jednotlivými majiteli na případném odkoupení zmiňovaných

[101] Pokusy o těžbu stříbra měly proběhnout již v roce 1720 na panství Komorní Hrádek. Tamtéž, inv. č. 285, sign. VI-10-1, kart. 9, pokusy o těžbu stříbra na panství Komorní Hrádek 1720.

[102] Hrabě Karel Ferdinand Caretto Millesimo byl majitelem panství Semily.

[103] Zaniklá vesnice Döberle/Debrné.

[104] SOA Praha, ÚSVV, inv. č. 487, sign. X-18-2, kart. 16, důlní podnikání Vincence z Valdštejna. Semily, Písek a Trutnov 1768–1770.

pozemků či získání povolení k těžbě. Jednalo se v tomto případě o důl na území obce Voletiny (Wolta) či o důl Bohumír[105] (Gottlieb) ve vsi Jívka u Trutnova.

Již při zahájení prací se museli místní zaměstnanci potýkat s nepravidelnou výplatou. Guermann si stěžoval, že doposud neobdržel žádné platby, a proto musel poskytnout svým lidem alespoň malou zálohu z vlastních prostředků, což mu činilo nemalé obtíže. K celé věci si proto dovolil vyslovit svůj *„skromný, ale neústupný názor"*, že by důlní kasa měla být svěřena jinému člověku, třeba samotnému důlnímu mistrovi. Nedostatek financí měl zřejmě vyřešit pokus rozdělit majetek společnosti na jednotlivé kupony a ty nabídnout dalším investorům.[106] Není zřejmé, zda byl tento nápad nakonec realizován, ani zda byla zahájena samotná důlní činnost. Docházelo totiž k obdobným problémům jako při vedení manufaktury v Bělé pod Bezdězem, a to k nevyplácení slíbených mezd, špatné organizaci práce a neschopnosti dosáhnout zisku.

Krize a konsolidace

Přes veškeré snahy dosáhla počátkem 70. let 18. století, tedy současně s hlubokou hospodářskou a celospolečenskou krizí, míra zadlužení Vincence z Valdštejna pomyslného vrcholu a stala se nadále neudržitelnou. Před úplným bankrotem ho mohlo zachránit pouze moratorium, tedy státem garantovaný odklad splatnosti dluhů,[107] které však bývalo spojeno s uvalením nucené správy na majetek.[108] Vědom si závazků k vlastnímu rodu se proto navzdory vlastní hrdosti obrátil Valdštejn roku 1776 na gubernium s prosbou o osmileté moratorium, pozastavení exekuce ze strany věřitelů, respektování českého a moravského majetku a jmenování odpovědného správce. Jeho žádosti bylo vyhověno a pod záštitou nejvyššího zemského sudího hraběte Františka Josefa Pachty z Rájova byla jmenována komise, jejímž úkolem bylo během dvou měsíců přepracovat systém splátek tak, aby mohlo co nejrychleji dojít alespoň k částečnému oddlužení.

Komise stála před nelehkým úkolem zorientovat se v množství nejrůznějších pohledávek. Půjčky mu poskytovali především jiní šlechtici, církevní instituce i židov-

[105] Měděný důl Bohumír měl vzniknout až na počátku 19. století. Těžba byla ukončena v roce 1965. V současné době je zpřístupněn veřejnosti a nabízí prohlídkový okruh o délce 400 metrů.

[106] Zřejmě se bude jednat o podobný princip, který v současné době charakterizuje akciovou společnost. Sám Vincenc z Valdštejna zakoupil či hodlal zakoupit kupony vztahující se k důlnímu podnikání v Hrobu.

[107] Moratorium neboli příročí umožňuje odklad splatnosti nějakého závazku z důvodu mimořádných okolností.

[108] SOA Praha, RAV, inv. č. 4357, sign. VI-111, kart. 223, korespondence Vincence z Valdštejna 1790–1796.

ští obchodníci, ale Vincenc z Valdštejna se neváhal s žádostí o půjčku obracet také na své vlastní úředníky či dokonce na poddané, kterým jako protislužbu za úvěr sliboval odpuštění roboty. V očích hraběte zřejmě neměly tyto drobné půjčky od jeho úředníků a poddaných velkou váhu a zůstává otázkou, s jakou zodpovědností se stavěl k povinnosti pravidelných splátek i u ostatních věřitelů. V dopisu z 20. května 1775[109] prosil Vincence z Valdštejna jeho zaměstnanec Václav Linka o navrácení peněz, které mu před časem ochotně zapůjčil. Svému pánovi nejprve vyjádřil vděk za jeho milostivost a dobrotu a potvrdil, že chce zůstat i nadále jeho věrným služebníkem. Následné řádky však svědčí o naléhavosti situace. Upomínal hraběte, že i on je povinován dostát závazkům ke své početné rodině, kterou nyní postihla opravdová nouze. Před neštěstím ho sice svou pomocí zachránil hrabě Bolza, majitel kosmonoského panství, ale on vkládá veškerou svou naději do Vincencových rukou.

Nuceným správcem valdštejnských panství byl jmenován hrabě František Xaver Věžník, jehož zásluhou se nakonec podařilo celou situaci stabilizovat. Mezi jeho první kroky patřilo omezení hraběcích výdajů, a proto Vincenci z Valdštejna a jeho rodině přidělil pouze roční apanáž. Dalším úkolem bylo vytvořit přehled dlužných částek[110] a začít s jejich pravidelným splácením. V dopise z 5. ledna 1776[111] Věžník píše, že se dosud nachází ve Vídni, kde čeká na rezoluci od dvora týkající se Valdštejnových finančních záležitostí. Následujícím krokem by mělo být nashromáždění alespoň takového obnosu, jímž by se splatily nejdůležitější pohledávky. Poté snad budou věřitelé ochotni přistoupit na smírné řešení.[112]

Ačkoli se v průběhu následujících let finanční stav svěřených panství skutečně zlepšil, šla zhruba polovina příjmů ze všech tří panství pouze na umoření úroků a zhruba další třetina na splácení dluhů.[113] Pozici prostředníka mezi Věžníkem a Valdštejnem plnil Věžníkův sekretář Jakub Wannia, který hraběte prostřednictvím dopisů informoval o celkové situaci i o připravovaných krocích. Z Věžníkova pověření vstoupil roku 1773 do služeb Vincence z Valdštejna nový administrátor Josef Brechler, který na tomto postu vystřídal barona Hochberka. Brechler udržo-

[109] SOA Praha, RAV, inv. č. 3499, sign. III-1/10, kart. 49a, Vincenc z Valdštejna, obdržené dopisy.

[110] SOA Praha, ÚSVV, inv. č. 154, sign. II-2-1, kart. 1, výpovědi kapitálových výpůjčkách od rozličných osob (1754–1790).

[111] SOA Praha, RAV, inv. č. 3510, sign. III-2/8/6, kart. 50, Vincenc z Valdštejna, zprávy od úředníků 1771–1795.

[112] Seznam věřitelů přibližuje tabulka vytvořená k požadavku o moratoriu. Mezi věřitele patřili Adam ze Šternberka, Josef Jan Maxmilián Kinský, hraběnka Pachtová, hraběnka Bolzová nebo augustiniáni u sv. Tomáše na Malé Straně a benediktýni u svatého Jana pod Skalou. Podle tohoto soupisu dosahovaly Valdštejnovy dluhy výše 1 979 854 zlatých, ale lze předpokládat, že se stále nejednalo o seznam veškerých dluhů. Tamtéž, inv. č. 3510, sign. III-2/8/9, kart. 50, Vincenc z Valdštejna, zprávy od úředníků 1771–1795.

[113] Jiří BERAN, *Mnichovohradišťské panství v osmdesátých letech 18. století*, Sborník Severočeského muzea. Historia 2, Liberec 1959, s. 181.

val s Vincencem z Valdštejna častý korespondenční styk, který setrval i poté, co odešel roku 1790 z vrchnostenských služeb. Stejně jako hrabě byl i on spíše konzervativního ražení a ke změnám přistupoval s velkou opatrností. Zároveň si uvědomoval jejich nevyhnutelnost a nutnost. Ještě před svým odchodem se například pokoušel domluvit s věřiteli snížení požadovaných splátek, aby bylo možné uvolněný kapitál investovat do nákupu dobytka a osení. Byl to právě on, kdo měl největší zásluhy na postupném zvyšování úrovně vrchnostenského hospodaření a měl i vliv na utváření názoru Vincence z Valdštejna na jeho vlastní poddané. Sám Brechler nechoval přílišnou důvěru k poddaným a ani on si jejich oblibu nezískal. Svým jednáním zpochybňoval rovněž podřízené úředníky. Podobně jako jeho předchůdci si často stěžoval na nedbalost a neposlušnost svých podřízených, které se snažil disciplinovat množstvím hospodářských instrukcí.[114)]

Z dochované korespondence vyplývá,[115)] že si na poddané Brechler často hraběti stěžoval a uvažoval i o možnosti obrátit se na gubernium, které by v případě ohrožení mohlo poslat vojenskou pomoc. Již před rokem 1775, kdy došlo k největším selským bouřím, se Brechler cítil ohrožen. V dopisu z 22. července 1773 sděloval, že se podle jeho názoru rebelové ukrývají všude kolem. Se sedláky se z jeho pohledu nedalo nijak rozumně domluvit, protože nepřistoupili ani na nabídku, aby k němu vyslali své zástupce, a stále se odvolávali na slib císařovny, která je jistě brzy osvobodí. Přiznal také, že neví, jak je přimět, aby plnili všechny své závazky vůči státu i vrchnosti. S ohledem na neústupnost a zpupnost sedláků si nebyl ani jistý, jestli se mu v budoucnosti vůbec podaří provést všechny zamýšlené změny. Jelikož se Vincenc z Valdštejna od svého správce dozvídal většinou negativní zprávy, mohla být jeho vlastní představa o skutečném stavu panství značně zkreslená. V dopise ze 7. května 1774[116)] popisoval Brechler situaci po záplavě studénského rybníka. Vyplavená voda zaplavila pole s ječmenem, proto pokládal za nutné vysázet ječmen podruhé. Podle jeho názoru záleží hlavně na počasí v dalších dnech, zda ustanou stávající velké deště. Situaci prý chodí kontrolovat každý den, ale nenapadá ho žádné vhodné řešení.

Pravidelné hlášení podával vrchnosti také lesník Václav Linka. V dopisu ze 17. srpna 1774 popisoval, že v daném měsíci[117)] došlo v Kláštěře Hradišti nad Jizerou[118)] ke zkoušce mlátičky tzv. Tane. Podařilo se jí během zkoušky vymlátit pět

[114)] SOA Praha, ÚSVV, inv. č. 658, sign. XII -23-9, kart. 22, hospodářská instrukce Vincence z Valdštejna pro jeho statky.

[115)] SOA Praha, RAV, inv. č. 3510, sign. III-2/4, kart. 50, Vincenc z Valdštejna, zprávy od úředníků 1771–1795.

[116)] Tamtéž.

[117)] SOA Praha, RAV, inv. č. 3499, sign. III-1/10, kart. 49a, Vincenc z Valdštejna, obdržené dopisy.

[118)] Klášter Hradiště nad Jizerou, obec vzdálená od Mnichova Hradiště přibližně 4 kilometry. V době Vincence z Valdštejna zde bylo sídlo vrchnostenské správy.

košů ječmene a deset snopů. Linka vyslovil i naději, že by se mohlo v budoucnu podařit vymlátit denně až 30 mandelů ječmene, přičemž jeden mandel odpovídal zhruba 15 snopům. Hlavní Linkovy povinnosti se však týkaly lesní správy, v jejímž rámci informoval například o honění pytláků. Jak sdělil v dopise z 18. června 1776,[119] v uplynulých dnech hlídal společně s ostatními panskými myslivci lesy a obory poblíž Manikovic. Upozornil v té souvislosti na skutečnost, že pytláctví se dopouštějí většinou mladí chlapci, někdy i samotné děti. Pytláctvím ale vzniká škoda na vrchnostenském majetku, a proto doporučuje hraběti, aby byly potrestány i ty osoby, které zvěřinu od pytláků kupují, neboť jsou v jeho očích rovněž zloději. Sám ale připouští, že pytláci ukradenou zvěř často přeprodávají mimo území panství, hlavně do Mladé Boleslavi, a proto si není jistý, jak by mohl této trestné činnosti zabránit.

I přes řadu problémů se Brechlerovi podařilo postupným prováděním drobných změn hospodářskou situaci stabilizovat, přestože nedošlo k výraznější proměně vlastního systému hospodaření. Po překonání kritického období v 70. letech 18. století představovalo další desetiletí relativně klidnou dobu konsolidace, kterou lze doložit například na panství Mnichovo Hradiště. Na jeho území se nacházelo 15 hospodářských dvorů s průměrnou výměrou 240 jiter a dále k vrchnostenské půdě patřilo 40 jiter luk, 38 jiter pastvin a 9 jiter zahrad.

Pozornost byla věnována zvýšení výnosů polí, kterého se mělo dosáhnout hlavně novým systémem hnojení: vedle tradiční mrvy se měl použít také popel nebo vápno. Jako další vhodné hnojivo se jevil slín. Na panství Mnichovo Hradiště se ho nacházely velké zásoby, přesto však k zamýšlené těžbě nedošlo z důvodu nedostatku finančních prostředků. Ke krmení dobytka se i nadále používala sláma, ale začaly se vysazovat i pícniny (jetel, vojtěška) a krmná řepa (cvikly). S pěstováním brambor se na valdštejnských panstvích ve větším měřítku začalo po Brechlerově odchodu.[120] Brambory jako nová plodina mohly částečně kompenzovat postupný pokles obilné produkce, která se týkala prakticky všech obilovin s výjimkou ovsa.[121] Na druhou stranu však brambory vyžadovaly jako okopanina také větší péči.

Za účelem získání lepších podmínek pro pastvu se začalo s odvodňováním bažin a málo výnosné rybníky byly vysušovány a využity jako další pastviny.[122] Vzhledem k všeobecně zvýšené poptávce po ovčí vlně, jejíž cena rostla, se jevilo jako dobré rozhodnutí zaměřit pozornost na chov ovcí a geneticky ho obohatit nákupem dalších kusů.

---

[119] SOA Praha, RAV, inv. č. 336, sign. III-1/10/577, Vincenc z Valdštejna, obdržené dopisy.

[120] Zajímavým dokladem této skutečnosti je nařízení o pořízení puten na brambory z roku 1795. SOA Praha, ÚSVV, inv. č. 706, sign. XIII-24-49, kart. 23, nařízení o pořízení puten na brambory na valdštejnských panstvích.

[121] J. BERAN, *Mnichovohradišťské panství v osmdesátých letech 19. století*, s. 171.

[122] TÝŽ, *O pronájmu půdy*, s. 258.

S cílem snížit celkové náklady se přistoupilo k dalšímu pronajímání hospodářských dvorů, a to do té míry, že pro vlastní hospodaření vrchnosti zbyla pouze jedna třetina. Z rozhodnutí Josefa Brechlera, který se chtěl vyvarovat předchozích neúspěchů, se dvory měly napříště pronajímat celé, přičemž tohoto návodu se drželi i jeho nástupci. Konečná výše nájmu byla stanovována formou dražby.[123] V roce 1780 byl pronajat dvůr na Klokočce a dále roku 1787 i dvůr v Nosálově. V roce 1790 následovaly dvory násedlnický, studénský,[124] chocnějovický, malobratřický, solecký a zásadský.[125] Na panství Doksy byly roku 1794 dány do pronájmů dvůr v Děštné a Obroku,[126] krátce na to i dvůr v Týnu[127] a v Nosálově. Na panství Mnichovo Hradiště došlo roku 1795 k uzavření smluv o pronájmu dvorů bukovinského,[128] arnoštického,[129] valdštýnského,[130] krupského[131] a pachouňského.

Právě posledně zmiňovaný dvůr v Pachouni může posloužit jako příklad, jak se postupovalo při uzavírání smluv a jaké podmínky byly stanoveny i v ostatních případech. Vrchnost, tedy Vincence z Valdštejna, zastupoval jako zplnomocněnec Jan Jablonský, který s budoucím nájemcem (a zároveň bývalým správcem tohoto dvora) Adamem Furthem podepsal dne 2. června 1795 smlouvu. Samotný pronájem měl trvat od 8. června 1795 k poslednímu dni měsíce prosince roku 1803. Roční nájemné ve výši 100 zlatých mělo být odváděno ve čtvrtletních splátkách a v případě, že by smlouva nebyla dodržována či došlo k poškození svěřeného majetku, si vrchnost vyhrazovala právo na náhradu škody. Nájemce mohl využít ke své potřebě pouze pronajatý dvůr a musel ho udržet v původním stavu, tudíž bez souhlasu nemohl

[123] K pronájmu byly určeny nejen hospodářské dvory, ale také menší podniky jako vinopalny či hostince. Příkladem může být pronájem hostince na Klokočce v roce 1780 (SOA Praha, ÚSVV, inv. č. 540, sign. X-19-24, kart. 17) nebo také pronájem vinárny v Bělé pod Bezdězem roku 1793 (tamtéž, inv. č. 547, sign. X-19-31, kart. 17).

[124] Tamtéž, inv. č. 543, sign. X-19-27, kart. 17, pronájem dvorů v Násedlnici a ve Studence.

[125] Tamtéž, inv. č. 544, sign. X-19-28, kart. 17, pronájem dvorů Chocnějovice, Solec, Zásadka a Malobratřice.

[126] Tamtéž, inv. č. 549, sign. X-19-33, kart. 17, pronájem dvorů v Deštné a Obroku na panství Doksy.

[127] Tamtéž, inv. č. 550, sign. X-19-34, kart. 17, pronájem dvora Týn na panství Doksy (pachtýř Simon Heinemann).

[128] Tamtéž, inv. č. 555, sign. X-19-39, kart. 18, pronájem dvoru v Bukovině (pachtýř Václav Degehart).

[129] Tamtéž, inv. č. 556, sign. X-19-40, kart. 18, pronájem dvora Arnoštice (pachtýř Jan Peterka). Smlouva byla sepsána v češtině.

[130] Tamtéž, inv. č. 557, sign. X-19-42, kart. 18, pronájem dvora Valdštýn (pachtýř Josef Kočí – psáno Kotzy).

[131] Tamtéž, inv. č. 539, sign. X-19-23, kart. 18, převzetí dvora v Krupé pachtýřem Janem Brouškou 1778; tamtéž, inv. č. 558, sign. X-19-43, kart. 18, pronájem dvora Frauenhof a Krupá, 1796 (pachtýř Anton Stoberg).

v rámci dvora nic měnit či přestavovat. Nemohl si nárokovat nic z práv příslušejících vrchnosti, tedy vybírání poddanských dávek či lov. V případě, že by nájemce postihl požár, povodeň či jiné neštěstí, vrchnost mu nebyla povinna nijak přispívat.

Hlavním zdrojem financí panství i nadále zůstala robota.[132] Její omezení v Čechách přišlo již na základě robotního patentu z 13. srpna 1775, zásadní změnu však měl přinést patent z 10. února 1789, podle něhož měla být robota nahrazena trvalým stálým platem. Proti této změně se však ohradila většina vrchností v čele s hrabětem Janem Rudolfem Chotkem, prezidentem dvorské komory.[133] Většina šlechty, výjimkou nebyl ani Vincenc z Valdštejna, se ztotožnila s názorem, že robota je svrchovaným právem vrchnosti. Patentem z 9. května 1789 tak byla v Čechách opět zavedena robota v původním rozsahu z roku 1775. Možnost reluice byla ponechána na dobrovolné dohodě obou dotčených stran. Příkladem takovéto dohody byla smlouva mezi Vincencem z Valdštejna jako vrchností a městem Kněžmost jako poddanským městem,[134] kdy se roku 1790 město z roboty na věčné časy vykoupilo, a to částkou 8500 zlatých. Hrabě zřejmě nebyl osobně přesvědčen o správnosti reluice, ale neustálá potřeba financí jej nakonec přiměla tuto nabídku přijmout.

Poslední roky

Správu nad rodovým majetkem získal Vincenc z Valdštejna opět do svých rukou po smrti hraběte Věžníka v roce 1789. Dva roky předtím, roku 1787,[135] přišel Věžník s myšlenkou, že by pro prosperitu panství bylo vhodnější, aby Valdštejn předal závazky svému nejstaršímu synovi Arnoštu Filipovi[136] a přenechal mu právo rozhodovat o rodinném majetku. Starý hrabě však tento návrh jednoznačně zamítl. V rámci zachování dobrých vzájemných vztahů sice připustil, že Věžník má velké zásluhy o zažehnání zkázy jeho majetku, a proto mu patří jeho nesmírný vděk, avšak na jeho odmítnutí to nic nezmění. V tomto postoji ho plně podpořila i jeho

[132] Představu o fungování roboty na valdštejnských panství mohou pomoci dotvořit také robotní seznamy, které byly vytvářeny mezi lety 1776–1786. Národní archiv, České Gubernium – Robotní seznamy, sign. II/24, kart. 76, Mnichovo Hradiště; tamtéž, sign. II/5, kart. 75, Bělá pod Bezdězem; tamtéž, sign. II/16, kart. 75, Doksy.

[133] Josef KOLLMAN, *Abolice a reluice roboty (1789–1798)*, Sborník archivních prací 58, 2008, s. 3–101, zde s. 19.

[134] SOA Praha, ÚSVV, inv. č. 675, sign. XII-24-15, kart. 23, nařízení o robotní reluici na valdštejnských panstvích.

[135] RAV, sign. III-2/8/30, kart. 50, Vincenc z Valdštejna, zprávy od úředníků 1771–1795.

[136] Arnoštu Filipovi bylo v té době již 23 let. Dosáhl tedy plnoletosti, která byla v té době přisuzována mužům starším dvaceti let. Tamtéž, inv. č. 4435, sign. VI-3/4/12, kart. 361, závěti členů rodu Valdštejnů.

manželka Sofie, podle níž může být syn svému otci nápomocen i při ponechání dosavadního stavu věcí. Vincenc připustil, že možná on sám není tím nejlepším hospodářem, ale že svého dědictví se jeho děti dočkají teprve po jeho smrti. Jak dlouhý život mu bude vyměřen, pak plně leží jen rukou božích.

Věžník ve svém návrhu sice neuspěl, přesto zcela správně vyhodnotil, že Arnošt Filip měl oproti svému otci nepochybně větší nadání v oblasti hospodaření a vykazoval i jistý talent pro podnikání.[137] I samotný Arnošt Filip měl zřejmě ambice do hospodaření na panstvích zasahovat a neváhal tak činit bez souhlasu a vědomí svého otce. Právě z těchto příčin došlo mezi otcem a synem roku 1795 k velkému sporu. Arnošt Filip měl nejspíše pocit, že otec nedůvěřuje jeho úsudku, a vyjádřil přání, aby otec přihlížel k jeho názorům při řešení ekonomických záležitostí. Uznával, že otec vyvíjí v této oblasti velkou snahu, a chtěl tak přispět k tomu, aby jeho počínání dosáhlo většího úspěchu. Kromě toho svému otci radil, aby více důvěřoval svému správci Heilbergerovi. Vincenc z Valdštejna synovo jednání pravděpodobně vnímal jako projev neúcty ke své osobě a vzpouru proti otcovské autoritě, a proto byl nakonec Arnošt Filip donucen ustoupit. Za odpuštění pro svého manžela prosila tehdy také Vincencova snacha Antonie, zvaná Toni,[138] která se ujala role prostředníka mezi otcem a synem. Snad aby obměkčila tchánovo srdce, nazvala ho tím nejlepším otcem. V dopise z 12. dubna 1795 Arnošt Filip svému otci projevuje vděčnost a díky za to, že dokáže „*odpustit dítěti, které nemyslelo nikdy na nic jiného než na blaho svého otce, ale nechalo se přespříliš strhnout a neprojevovalo mu úctu.*“[139] Vincenc z Valdštejna sice nechtěl umožnit synovi podílet se na správě majetku, ale z jeho vlastních příkazů bylo patrné, že se z předchozích neúspěchů příliš nepoučil.[140] Odmítal se nadále omezovat ve svých potřebách a úředníkům ukládal, aby mu obstarávali nereálně vysoké finanční prostředky, své příkazy pak zdůrazňoval pomocí výhružek a hrozeb.

Po celý život udržoval Vincenc z Valdštejna spojení se svým sousedem hrabětem Josefem Bolzou, který mu byl nápomocen při řešení podnikatelských otázek. Jeho přispěním se Vincenc seznámil v Drážďanech roku 1778 s baronem von Adlertha-

---

[137] Splatit dluhy po předcích se nepodařilo ani Arnoštu Filipovi. Podle soupisu úvěrů se musel Arnošt Filip vypořádat nejméně s 218 věřiteli, mezi nimiž se objevilo i jméno jeho sestry Leopoldiny, provdané hraběnky z Auerspergu. Dlužná částka měla dosahovat výše 1 563 766 zlatých. Tamtéž, inv. č. 4357, sign. VI/111b/590, kart. 223, korespondence Vincence z Valdštejna 1790–1796.

[138] Tamtéž, inv. č. 3491, sign. III-1/2/7, kart. 245, dopisy Vincence z Valdštejna od jeho dětí 1760–1780.

[139] Tamtéž, inv. č. 4357, sign. VI-111, kart. 223, korespondence Vincence z Valdštejna 1790–1796.

[140] Tamtéž, inv. č. 686, sign. XIII-24-2, kart. 23, nařízení o odvodu peněz na valdštejnských panstvích 1791–1795.

lem,[141] saským dvorním jednatelem v obchodních záležitostech. Vincenc z Valdštejna později našel v baronu Adlerthalovi poradce a snad i přítele, který pro něj zajišťoval různé obchodní transakce. Možná i jeho zásluhou se Vincenc z Valdštejna seznámil s náboženským reformátorem Jakobem Frankem.

Snad povzbuzen drobnými úspěchy, které se podařily provést Brechlerovi na valdštejnských panstvích, uvažoval Vincenc z Valdštejna v pozdějších letech i o dalších možnostech drobného podnikání. Netroufal si však pokoušet se o nějakou vlastní inciativu. Znovu se zajímal o možnost stát se spolupodílníkem při důlním podnikání, jehož zisk by byl vyplácen na základě zakoupených kuponů. V letech 1785 až 1786 se proto aktivně zajímal o činnost dolu v severočeském městečku Hrob (Klostergrab), který patřil klášteru v Oseku, jenž v té době unikl josefinskému zrušení. V písemném spojení byl proto Vincenc nejen se samotným předákem dolu Josefem Ritschelem, ale také s oseckým opatem.[142] Pravděpodobně nedošlo k oboustranné dohodě, tudíž z tohoto pokusu sešlo.

Ani o několik let později se Vincenc z Valdštejna nevzdal myšlenky na důlní podnikání. Jsou známé jeho pokusy o dolování kamenného uhlí u Lhotic na Mnichovohradišťsku.[143] Tento pokus nepřinesl požadovaný zisk, a proto od něj hrabě raději rozhodnutím, které vydal 10. prosince 1796 v Třebíči, upustil. Důl byl následně natrvalo uzavřen, horníci byli propuštěni snad bez náhrady, neboť nacházíme zmínku, že pouze hornímu radovi Steinovi měla být vyplacena část ze služného. Celá záležitost měla být uzavřena koncem prosince téhož roku.[144] V bezprostřední blízkosti rezidenčního Mnichova Hradiště se tak nacházela v nedalekém Klášteře Hradiště nad Jizerou v provozu jen koželužna. Na jejím provozu se podíleli také Vincencovi spolupracovníci Antonín Mořic Böhm či František Heilberger.[145] Všichni tři zmiňovaní muži uzavřeli 11. června 1796 smlouvu o pronájmu staré koželužny Vojtěchu Josefu Syrůčkovi,[146] kožaři a výrobci sukna. Syrůček byl

---

[141] Osobnost barona Adlerthala stojí za bližší pozornost. Původně se totiž tento muž narodil do rodiny významného židovského rabína Jonathana Eybeschütze pod jménem Wolf Eybeschütz, ale díky svým podnikatelským úspěchům byl povýšen do šlechtického stavu a jako baron von Adlerthal se těšil všeobecné vážnosti.

[142] SOA Praha, RAV, inv. č. 3638, sign. III-21-25, kart. 69, účast na důlním podnikání v Hrobu 1784, 1785.

[143] SOA Praha, ÚSVV, inv. č. 700, sign. XIII-24-43, kart. 23, pokusy o dolování kamenného uhlí u Lhotic na panství Mnichovo Hradiště 1794.

[144] Alois ŠIMON, *O dobývání uhlí u Lhotic*, Od Ještěda k Troskám 5, 1926–1927, č. 9–10, s. 255–256; srov. Michaela ONDRÁČKOVÁ, *Tomáš Hindl a jeho Pamětní kniha mnichovohradišťského panství (1846–1848)*, bakalářská práce FF UK, Praha 2023, s. 98.

[145] L. BENEŠ, *Podnikání šlechty na Mladoboleslavsku*, s. 313.

[146] Luděk Beneš uvádí v souvislosti s pronájmem koželužny v Klášteře Hradišti nad Jizerou chybně jméno nájemce jako Albert Josef Sychr, ve skutečnost jméno zní Adalbert Josef Syrůček. Lze přihlédnout ke skutečnosti, že jméno Adalbert může mít tvar Albert.

povinen postupovat podle pokynů Antonína Mořice Böhma, který jako zplnomocněnec Vincence z Valdštejna hájil zájmy vrchnosti. Podle dohody měl zpočátku pracovat pouze s jedním tovaryšem. K ruce mu byli také posláni dva učni, kteří se měli v koželužně na náklady vrchnosti vyučit, snad aby mohli později sami zastávat pozice mistrů v budoucích valdštejnských podnicích. Na pokrytí vlastního živobytí bylo Syrůčkovi vypláceno týdně 8 zlatých, a navíc se nemusel starat o dodávky výrobního materiálu. Zda šlo o spolupráci skutečně úspěšnou, není jisté, neboť stopy koželužny mizí již počátkem 19. století.

Úprava poměrů v koželužně představovala poslední osobní intervenci Vincence z Valdštejna do oblasti podnikání. V posledních letech svého života začal opět zaměřovat svou pozornost spíše na vlastní zájmy, tedy hudbu a divadlo a často pobýval na seniorátním paství Třebíč, kde také dne 10. dubnu roku 1797 zemřel. Po odchodu Josefa Brechlera do výslužby v roce 1790 nastalo krátké období, kdy se Vincenc z Valdštejna plně věnoval záležitostem souvisejícím se správou panství. Ze své vlastní iniciativy vydal roku 1790 instrukce, ve kterých byly specifikovány povinnosti vrchnostenských úředníků. Ty formuloval jen velmi zběžně a obecně, tudíž nepřinesly do chodu kanceláří výraznou změnu. Od svých zaměstnanců hlavně očekával, že se postarají o to, aby nebyly poškozovány zájmy vrchnosti a aby panství i nadále vzkvétala.

Po uplynutí dvou let přenechal Vincenc dohled nad správou svých panství vrchnímu účetnímu (buchhalterovi) Františku Heilbergerovi. Heilberger pracoval ve vrchnostenských službách již od roku 1773. Svou kariéru započal jako obroční písař,[147] v roce se 1787 se stal účetním v Doksech a nakonec roku 1792 obdržel od hraběte plnou moc při správě nad celým hospodářstvím.[148] Heilbergerovou pravou rukou se stal účetní Josef Koubek, který byl pověřen kontrolou veškerých účtů.[149] Výnosy na panství však nestoupaly podle Valdštejnova očekávání, a proto se hrabě rozhodl nalézt vhodného odborníka, který by se vyznal ve finančních, obchodních a v neposlední řadě hospodářských záležitostech. Takového znalce snad získal Vincenc z Valdštejna v osobě rytíře Antonína Maria Böhma, majitele panství Košetice. Společně uzavřeli dne 26. 2. 1796 smlouvu, kterou se stal Böhm hraběcím zplnomocněncem, jemuž byli podřízeni všichni ostatní úředníci včetně Heilbergera.[150]

---

147) V němčině je tako funkce označovaná jako *Kastner*.

148) Hana BARUSOVÁ, *Panství Mnichovo Hradiště očima vrchnostenského úředníka a českého vlastence Tomáše Hindla – výběrová edice kroniky*, Sborník archivních prací 64, 2014, s. 151–196, zde s. 154.

149) SOA Praha, ÚSVV, inv. č. 655, sign. XII-23-7/7, kart. 22, instrukce pro hospodářského a účetního revidenta Josefa Koubka 1790.

150) Tamtéž, inv. č. 727, sign. XIII-25-14, kart. 24, jmenování A. M. Böhma generálním pomocníkem a administrátorem valdštejnských panství 1796.

Po svém nástupu začal Böhm provádět první změny, především začal vymáhat od direktorů jednotlivých panství přesně stanovené odvody peněz a do vrchnostenských služeb přijal nové odborníky, nejprve revidenta Františka Flanderku, posléze i inženýra Františka Langa. Lang byl pověřen zmapováním panství, díky čemuž měly být jasně vymezeny hranice, katastrální rozsah pozemků a na jeho základě provedena celková evidence majetku vrchnosti. Účinnost a efektivita provedených opatření se nestihla projevit, neboť Vincenc z Valdštejna následujícího roku zemřel a rytíř Böhm byl ze služby propuštěn.[151)]

[151)] H. BARUSOVÁ, *Panství Mnichovo Hradiště*, s. 155.

Michaela O n d r á č k o v á

VINCENC VON WALDSTEIN: A GOODMAN AND AN ENTREPRENEUR?

SUMMARY

Although Vincenc von Waldstein was more inclined to music and art, he had to deal with serious financial issues his whole life that were partly caused by debts inherited from his ancestors and partly also by his demands when it came to his representation. A determination to get personally involved in the study of management and to get educated in this area possibly collided with his conservative thinking and distrust towards changes, or he was just simply determined to pursue his true interests and hobbies. Therefore, he preferred to entrust the management of his manors to the hands of clerks, who at the same time constituted a link between the manorial lords on the one hand and the subjects on the other. The relationship between the manorial lords and subjects oscillated between mutual mistrust and suspicions that the other side intends to cause harm, and the need to find common ground in order to reach mutually reasonable solutions. Novelties such as farmstead parceling, leasing of the land, planting of new crops or cattle farming diversification that were gradually being introduced at his manors, were often initiated by the clerks. The Count's motivation to support these changes stemmed rather from his pragmatism than from his liking of the Enlightenment ideas. The main aim of these changes was to increase economic revenues from the manors and to satisfy the financial demands of the Count and his creditors rather than to improve his subjects' life conditions.

Waldstein was refusing to solve his bad financial situation by limiting his expenses; on the contrary, he was not opposed to taking out further loans and credits. A catastrophe in the form of total bankruptcy and loss of the family property was in the end averted by a declaration of a moratorium – that is, by negotiations that led to the extension of the period in which the outstanding debts had to be repaid. The need to find further financial means forced Vincenc von Waldstein to get involved in entrepreneurial activities. He made an attempt in the area of mining; his more successful activities include for instance wood trading, but his best-known endeavor was the establishment of a manufactory at the town of Bělá pod Bezdězem. He was not the only figure in this enterprise, though; he relied on the experience of his associates. In general, Vincenc von Waldstein yielded all entrepreneurial initiative either to his associates or employees – it was the role of a mere lessor (of premises

or land) who did not have to make any personal efforts to make profits that suited him the best. Numerous entrepreneurial endeavors of Vincenc von Waldstein were either short-lived and unsuccessful, or there are no preserved sources evidencing their successful longer-term duration.

Translated by Daniela Reischlová